

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Dr. Ferenczy Géza</i> : Az Unitárius Irodalmi Társaság hivatása	49
<i>Vári Albert</i> : Unitarizmus és racionálizmus	52
<i>Kovács Dezsőné</i> : Brassai, mint tanítómester	62
<i>Kovács Lajos</i> : Létünk biztosítéka önmagunkban van	71
<i>Péter Sándor</i> : Jegyzetek Channing Ellery Vilmos életéhez	80
<i>Márkos Albert</i> : Unitárius hiszekegy	88
<i>Dr. Boros György</i> : Egyháztörténelmi adatok	91
Irodalom	95
Különfélék	98

LXIII. ÉVF.

1931. MÁRCIUS—ÁPRILIS

2. FÜZET

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 ív tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTZNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre: 300 lej. Pártoló-díj egész évre: 350 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Az Unitárius Irodalmi Társaság régi alapító tagjai 250 leiert kapják a folyóiratot. Új alapítóknak, akik 4000 leit fizetnek, díjmentesen küldjük.

Az Unitárius Irodalmi Társaság hivatása.¹

Jól tudjuk, hogy hazarészünkben — Erdélyben — több irodalmi társaság tevékenykedik; s azt is, hogy ezek közül több kereste fel e télen is kisebbségi közönségünket: s ha mégis az „Unitárius Irodalmi Társaság“ is folytatja munkáját, ennek célja nem a verseny és semmiesetre nem a versengés; hanem alapszabályszerű hivatottságunkat és kötelezettségünket teljesítjük, midőn az unitárius szellemű írók tömörülése és ezeknek tevékenysége útján a közmívelődés előmozdítására törekszünk.

Előttünk lebeg a nagy Széchenyink megállapítása, hogy: az emberi tehetség csak egy kis lámpa, mely fényével csak korlátozott területet képes bevilágítani. Ez örök igazság természetes következménye az, hogyha az ugyanazon célra törekvő és meglehetősen hasonló utirányon haladó irodalmi társaságok több lámpással világítottak és világítanak is, mégis akkora a bevilágítandó terület, hogy úgy találjuk és úgy érezzük, hogy még mindig maradtott tér, melynek bevilágítása a mi feladatunk. E tér unitárius elődeink tevékenységének tárgyilagos mérlegelése és értékelése.

De ha nem maradtott volna is bevilágítatlan tér, ha ugyanazt többször és többen világítanók is be, még akkor sem végeznék hiábavaló munkát, mert ha ketten teszik is ugyanazt, az már nem ugyanazon módon van végrehajtva. Ugy állapította meg a modern tudomány is, hogy a világosság a legtömegesebben és legalapossabban irtja az embereknek és emberi intézményeknek élősdiéit, ellenségeit; vagyis a világosság, a napfény éltet és életet fakaszt.

Az írások írása: a biblia azt hirdeti, hogy a betű öl. E megállapítás alapján előtérbe nyomul az a kérdés, hogy az irodalmi társaságok, melyek mégis csak a betűre támaszkodnak akkor is, mikor élőszóval adnak elő, nem ellenségei-é, nem pusztítói-é, nem

¹ Elnöki megnyitó Kolozsvárt 1931. febr. 26-án tartott felolvasó ülésen.

Unitarizmus és racionálizmus.

Az unitáriusok ellen a történelem folyamán sokszor hangzott el s nyíltan vagy burkoltan hangzik ma is az a vád, hogy vallási kérdésekben igen nagy súlyt helyeznek a józan ész bírálatára. Különösen, hogy a biblia magyarázásánál a józan észet tekintik szabályozó tekintélynek s ezáltal az emberi értelmet fölébe helyezik a kijelentésnek s a földi okoskodást többre becsülik, mint az Isten bölcsességét. Ezért az unitarizmus nem egyéb, mint merő racionálizmus.

Ezekkel a vádakkal szemben nyíltan elismerjük, hogy mi az embert csakugyan nem tartjuk teljesen megromlott s minden jóra képtelen lénynek, aki vallási téren egyebet nem tehet, mint hogy meghajoljon a külső tekintélyek előtt s mint csalhatatlan igazságokat, gondolkodás nélkül fogadja el mindazt, amit a hagyomány jónak és helyesnek ítélt. Mi hiszünk az ember isteni küldetésében és nagy rendeltetésében s hisszük, hogy lelki tehetségeinket Isten éppen azért adta, hogy azokat ne ássuk el, mint a hűtlen szolgál, hanem hogy gyümölcsöztessük és szaporítsuk. Hiszen az írások szerint „az ember mindeneket vizsgál, még az Istenség titkainak a mélységeit is“.

Ami különösen értelmi tehetségünknek a biblia magyarázásában való érvényesítését illeti, e tekintetben az új kor szelleme teljesen igazolta a mi régi felfogásunkat és eljárásunkat. A szószerinti ihletés tana mind szűkebb térre szorul s a napról-napra előre haladó biblia-kritika — ami szintén értelmi művelet — kézzelfoghatólag igazolta, hogy a biblia emberi nyelven emberek számára írott könyv s jelentését éppen úgy kell megállapítani, mint minden más könyvnek a tartalmát. Sőt a biblia olvasásánál még fokozottabb mértékben kell igénybe vennünk értelmi tehetségünket. Nincsen könyv, amelyhez lelkünknek szentebb érdekei fűződnének, mint a biblia. Semmi sem tehet lelkünkben nagyobb kárt, mint az, ha a biblia szavait hibásan értelmezzük. Ezért fokozott gonddal kell

figyelnünk nemcsak az írók szándékára és céljára, hanem azokra a külső körülményekre is, amelyek között az egyes könyvek létrejöttek. Nehogy azt, ami helyi és idői jellegű, általános és örök érvényű igazságnak tekintsük. Ezt pedig mélyreható elmélkedés, összehasonlítás és következtetés által érhetjük el, ami szintén értelmi munkát igényel. Mi a bibliát hitünk és cselekedeteink legfőbb zsinormértékének tartjuk; de értelmünk és lelkiismeretünk segítségével arra törekszünk, hogy benne Isten ígését megkülönböztessük az emberi hozzáadásoktól, az igazi kijelentést a helyi és idői járulékoktól, mert Isten nemcsak régen szólott az emberhez. Szól ma is; kijelentése folytonos.

Ugyanezt az eljárást gyakoroljuk a zsinati határozatokkal s az ezek alapján készült hitvallásokkal. Emberi művek ezek is, amelyek a legtisztább indulatból s a legteljesebb jószándékkal keletkezettek, de azért reánk nézve csalhatatlan tekintélyük nincs s velük szemben is fenntartjuk a józan kritika jogát. Mi azért örök időre megállapított dogmát nem ismerünk. Isten minket nem üres gépeknek, hanem szabad és öntudatos lényeknek teremtett. A gondolatnak ezt a szabadságát semmi külső tekintély kedvéért feláldozni nem tudnók; mert ezáltal le kellene mondanunk a fejlődés és haladás lehetőségéről, le kellene mondanunk arról, hogy vallási téren a tudomány és kultúra újabb vívmányaival lépést tarthassunk s ezáltal lelkünk összhangját biztosíthassuk. De ezt követeli emberi méltóságunk is, amely nem tűri a vak alázatosságot és a szolgai engedelmességet. Az apostol is azt mondja: „Imádkozom a lélekkel, de imádkozom az értelemmel is; énekelek a lélekkel, de énekelek az értelemmel is. A gyülekezetben inkább akarok öt szót szólani értelemmel, hogy egyebeket is tanítsak, hogynem mint tizezer szót nyelveken.“ (I. Kor. XIV. 15., 19.)

De hát végeredményben ugyanezt teszik többi keresztény testvéreink is. A különbség csak az, hogy amíg mi nyíltan és őszintén bevalljuk, addig az u. n. orthodoxok tiltakoznak ellene, sőt egyenesen vádat kovácsolnak belőle. Hiszen nem is lehet ez másképpen. Akinek Isten ép szemet adott, vajjon nem használja-e azt? Vagy el lehet-e képzelni, hogy némely esetben igénybe vegye ezt a becses isteni adományt, máskor meg szándékosan ne használja azt? Ha Isten okos értelmet adott nekünk, azt azért adta, hogy éljünk vele s életünket, cselekedeteinket annak az útmutatása szerint irányítsuk. Azért még azok, akik különben vallási téren ve-

szélesnek tartják az ész jogainak érvényesítését, akik a vallást féltik a kételkedéssel járó bizonytalanságtól: még azok sem térhetnek ki a gondolkozás, mérlegelés, ítélet, összehasonlítás értelmi művelete elől. Luther az emberi értelmet, Isten igéjével szemben, a Sátán munkájának minősítette, mégis magára és másokra nézve ezt tekintette bírónak a biblia magyarázásában és a hit kérdéseinek megítélésében. Ezért válogatta meg a bibliai könyveket tartalmuk szerint. Ezért nevezte a Jakab apostol levelét „szalma levél“-nek; mert az „sem a tiszta tannak, sem az apostolí modornak“ nem felel meg. Ezért nyilatkozott így a Jelenések könyvéről: „E könyvet sem apostolinak, sem prófétainak nem tartom s nem tesz rám olyan benyomást, mintha a szentlélek által iratott volna.“ És ezért mondta, hogy „minden embernek csak akkor kell hinnie Isten igéjében, ha belsőleg érzi, hogy valóban igazság az“. „Mivel pedig az emberek különbözőképpen éreznek, ezért a hit is különböző. Még csak két virág sem tökéletesen egyenlő egymással; úgy nem létezhetik két ember sem, kinek teljesen ugyanazon hite lenne; azért földolog, hogy mindenki saját hitének tisztaságáról és valódiságáról *teljes tudattal* birjon.“ Így beszélt Luther. De hát beszélhetett-e másképpen az, aki a wormszi birodalmi gyűlésen így nyilatkozott: „Nem tanácsos az embernek lelkiismerete ellen cselekedni.“

Ugyanezt tapasztaljuk általában a keresztényeknél. Ahol a hitet formákba öntik, ahol hitvallást készítenek, ahol az ember a saját hitét akár tanítás, akár vitatkozás alakjában terjeszteni akarja, ahol megtámadott hitvallását védelmébe veszi: ott mindenütt értelmi munkát végeznek. Azt mondja Channing, hogy „mindenki örömet ragaszkodik a józan okossághoz, midőn felekezete javára hasznos szolgálatot tehet s csak akkor panaszkodik ellene, midőn annak fegyverei őt sebzik“.

Igaz, hogy amint mindenféle isteni adománnyal: úgy az értelemmel is visszaélhet vallási téren az ember. Az értelem sokszor tulságos számító, önző, felfuvalkodott s az ilyen elvakult értelem nagy rombolást okozhat a vallás világában, mint a jégeső az aranykalászokkal megrakott búza-mezőkben. A számító értelem elfojthatja azt a lelkesedést, amely nélkül a vallás csak olyan, mint a festett kép, amelyben nincsen lélek és élet. Az önző értelem megtagadja a legszentebb igazságot is, ha az az ő egyéni érdekeit nem szolgálja. A fölfuvalkodott értelem pedig most a kételkedés (szkepticizmus) majd pedig az áteizmus örvényébe merül. De hát vajjon

megvetjük-e az aranyat azért, mert azt sokan meghamisítják? És megsemmisítünk-e minden tüzet, azért, mert az némelykor rossz ember kezébe kerülve, korlátját veszíti s hamuvá égeti a munka és szorgalom gyümölcseit? Az ilyen visszaélések még nagyobb vigyázásra és óvatosságra intenek. Éppen így az értelemmel való visszaélések is arra indítanak, hogy azt fejlesszük, műveljük s vele minél tisztább és igazabb ítéletekre törekedjünk.

Elenyésző csekélység az a kár, ami az értelem túlkapásaiból származik, ahoz az áldáshoz mérten, amit a tiszta értelem terjeszt a vallás világában. Ahová a nap nem bocsáthatja be életadó sugaraikat, ott szintelenek lesznek a virágok, lábra kapnak az élősdiék s lassankint a pusztulás terjeszti szét fekete szárnyait. Így a vallás mezején is ott, ahova a tiszta értelem be nem világíthat, elhalványulnak a hit virágai s mellettük lábrakapnak az elfogultság és babona különböző fajai, amelyek kérielhetetlen ellenségei az igazi vallásosságnak. A kereszténység történelme azt bizonyítja, hogy azok voltak a legsötétebb századok, amelyekben a tiszta értelem a vallás világából ki volt tiltva s a legtöbb tévedés és ferde hitvallás éppen ott készült, ahol a gondolat bilincseket hordozott. Az ilyen korokban kap lábra a hiszékenység, amelyben a báránybőrbe öltözött hamis próféták tévtanai a legkedvezőbb fogadtatásra találnak. Itt burjánzik fel az okultizmus különböző neme, amelynek sötétjében buján teremnek a képzelet szörnyszülőttei. Éppen ezért nem győzzük eléggé hangoztatni a tiszta értelem jogait a vallás világában s bünt követ el a kereszténység ellen az, aki ezeket a jogokat megsemmisíteni akarja.

Azonban a tiszta értelemnek ilyen mértékű érvényesítése még nem teológiai racionálizmus, habár megengedjük, hogy a szó jelentéséből erre is lehet következtetni. Ráció = ész, értelem. Aki mégis az értelem használatáért az unitáriusok ellen a racionálizmus vádját hangoztatja, az nincsen tisztában sem az unitárizmus sem a racionálizmus természetével és lényegével. Racionálizmus van a filozófiában, az irodalomban, a művészetben sőt újabban olvasunk a fűtés, a táplálkozás, a szerelem, a nevelés stb. racionálizálásáról. Azonban minket ezek most nem érdekelnek. Mi csupán a teológiai racionálizmussal kívánunk foglalkozni.

Mit jelent a racionálizmus a teológiában? Figyelmen kívül hagyva a középkori racionálizmust, mely a skolászticizmusban jutott kifejezésre, Brassai így határozza meg: „rationalis theologia“ annyi,

mint „az istenség fogalmát az ész világánál puhatoló és fejtegető tanulmány“.¹ Ennél még többet mond a következő meghatározás: „Racionálizmus a teológiában az a gondolkozásmód, mely az emberi értelmet a vallásnak épen úgy szervéül és zsinórmértékéül tekinti, mint az erkölcsi cselekedeteket ugyanannak voltaképen való tartalmául“.² Háromféle alakban szokott jelentkezni, u. m.: vulgáris racionálizmus, mely az orthodox hitelveket igyekszik racionálizálni, s spekulatív racionálizmus, mely emberi okoskodás útján keresi a hitigazságokat és a kritikai racionálizmus, amely a multa és a jövőre való tekintet nélkül tisztán a kritika eszközeivel operál. Mindenik forma hatott a keresztény s különösen a protestáns teológiára, de leghatározottabban az utolsó nyomta reá bélyegét. Ennélfogva a modern racionálizmusnak a teológiában az az ismertető jegye van, hogy a hit- és isteni kijelentés elvetésével a vallást tisztán az emberi értelemből vezeti le. Gyökérszállai visszanyulnak a deizmus és naturálizmus néven ismert teológiai irányzatokba, amelyek a kijelentett vallások helyére a természetes vallást teszik s a kijelentett vallást csak annyiban tartják igaznak, amennyiben a természetes vallással megegyezik. De a racionálizmus igazi virágkorát a német „felvilágosodás“ hatása alatt érte. Legöntudatosabb szószólója *Kant*, aki abban különbözik elődeitől, hogy nem a tiszta ész, hanem a *gyakorlati ész* tette a vallás alapjául. Szerinte a gyakorlati ész az erkölcsi törvény föltétlen és határtalan érvényessége mellett teszen bizonyosságot. Azonban az ezen törvényen alapuló erkölcsi világrend helyreállítása és fenntartása sokszor kívül esik e világon és az emberi tehetségeken: ezért hinnünk kell Istenben és a jövő életben. Ennélfogva a vallás, melynek alapeszméi: Isten, szabadság és halhatatlanság, az erkölcsiségnek szükségképpeni következménye.

Ez röviden a racionálizmus a teológiában. Hogy ezt nem lehet azonosítani az unitárizmussal, az első tekintetre is világos. Csupán négy lényegbe vágó különbségre mutatok rá ezuttal. Egyik az, hogy míg a teológiai racionálizmus teljesen elveti a kijelentést, addig az unitárizmus a kijelentés alapján áll s a tiszta ész segítségével csak

---

¹ Dr. Brassai Sámuel: „Nézetek a vallás eszméjéről“. Kiadja a Dávid Ferenc Egylet. Kolozsvár, 1898. 18 l.

² Zoványi Jenő: „Teológiai Ismeretek Tára“. Mezőtur, 1901. III. k. 178 lap.

megtisztítani igyekszik az emberi tévedésektől. A másik az, hogy míg a teológiai racionálizmus a történelmi alapokat mellőzi, addig az unitarizmus kiváló súlyt helyez a történelmi megalapozásra. A harmadik az, hogy míg a teológiai racionálizmus az erkölcsiségre építi a vallás egész épületét, addig az unitarizmus hit nélkül a valást elgondolni nem tudja. A negyedik az, hogy míg a teológiai racionálizmus az ember tehetségei közül csupán az értelmet emeli ki s minden igazságot abból akar levonni, addig az unitarizmus az ember összes tehetségein épül fel.

Habár ezek szerint mindenben nem is vállalhatunk közösséget a teológiai racionálizmussal, mégis egyes túlzásaitól eltekintve, készséggel ismerjük el, hogy mint egyik történelmi tényező, igen nagy szolgálatot tett a kereszténységnek s különösen az unitarizmusnak. Sikerrel vette fel a harcot a megcsontosodott orthodoxiával s az értelem segítségével bevilágított a hagyományok sötétségébe. Kimutatta a százados dogmák tarthatatlanságát. A nyomában megindult kritikai szellem új világításba helyezte a protestáns egyházak hitrendszerét. A kereszténység természetfölötti származása helyett rámutatott azokra a természetes okokra, amelyek létrehozták. Eltörölte a csodákban való hitet s kimutatta, hogy a kereszténység sokkal biztosabb alapokon áll, minthogy azt csodákkal kellene támogatni. Világító fényénél más alakot öltött Jézus, mint aminőnek az egyházi hagyományok őrizték. Lehullottak róla azok a legendák, mithoszok, amelyekbe a századok kegyelele öltöztette s amelyek által eredeti alakja hozzáférhetetlenné lett. A kritika boncoló kése alá vette a bibliát. Kimutatta a szószerinti ihletés tarthatatlanságát. Rávilágított azokra az okokra és célokra, amelyek az írókat vezették. Így a bibliát közelebb hozta a mai ember lelki világához. Az általa megtört úton fejlődött ki az u. n. modern teológia, amely a vallás és tudomány között összhangot keresett és talált. Végül az emberi gondolatot felszabadította a dogmák és hagyományok súlyos bilincsei alól s vallási téren is kivívta az egyéni szabadságot. Egyszóval a racionálizmus a maga korában úgy világított, mint a tűzoszlop a pusztában vándorló nép előtt. Ha nem is vezethetett be egészen az ígéret földjére, de legalább az utat, mely oda viszen, megmutatta.

Ezzel a történelemben hivatását betöltötte. Újabb csillagok tűntek fel, amelyek fényét elhomályosították s amelyek jobban bevilágítanak a lélek belsejébe. Így a vallás problémáját közelebről

meghatározzák. Ezért mondja Brassai, hogy a „rationalis theologia“ immár a múlté, „a többi metaphysikai lommal együtt szegreakasztották, mint a babyloni fogságban nyomorgó zsidók a hárfáikat a Jahve dicsőítésére nem hangoztathatván, a babyloni vizek partján termő fűzfákra“.

A racionális teológiának ezen letünését elsősorban az a veleszületett gyöngesége okozta, hogy az emberi értelemnek tulságos nagy erőt tulajdonított. Nagyobbat, mint amennyit megvalósítani tud. Elvetette az isteni kijelentést s teljesen az emberi értelemre akarta építeni a vallást. Ugy cselekedett, mint az a gyermek, aki kanállal akarta kimerni a tenger vizét. Ki akarta oltani a napot, hogy helyette földi gyertyákat gyújtson, amelyek pedig millió számban sem helyettesíthetik azt. Az emberi értelem olyan, mint a szem, amelynek, hogy láthasson, a nap világosságára van szüksége. Sőtétben a legépebb szem is eltéved. Az isteni kijelentés világossága a legmegbízhatóbb vezérünk a keresztény vallás világában. Jézus maga is azt mondta: „Nem azért jöttem, hogy a törvényt eltöröljem, hanem, hogy azt betöltssem“. Az emberi értelem egymagára nem elégséges a vallás mélységeinek felfogására. Aki az isteni hang előtt bedugja füleit, az biztosan eltéved a nagy bizonytalanságban. Az értelem csak egy sugár amellett a fénytenger mellett, amely az isteni kijelentésből sugárzik reánk. „Amit szem nem látott, fül nem hallott, azt jelentette ki Isten a maga lelke által“ — mondja a szentírás.

Egy másik veleszületett hibája a racionalizmusnak az, hogy az emberi tehetségek közül csupán a lélek értelmi erejére kívánt építeni s nem számolt azokkal a titkos sugallatokkal, amelyek naponkint szinte észrevétlenül a lelket betöltik, mint a belső tapasztalatok és meglátások, vallási élmények, intuíciók, prófétai, művészi, költői ihletések és az érzelmek különböző nemei. Már pedig egymagában az értelemmel nem lehet a lélek titkos mélységeibe bevilágítani. Még a külső jelenségekről is öt érzékünkkel szerzünk tudomást. Közülök egy csak nagyon ritka esetben elégséges arra, hogy valamely dologról biztos és helyes ismeretet szerezzünk. Ha egy szép melódiát hallunk, keressük a forrást, ahonnan a hangok kiindulnak. Ha egy nagy emberről olvasunk, vágyat érzünk, hogy személyesen is láthassuk. A rádióon tökéletesen halljuk a hangot, de ime, a tudomány nem elégedett meg ezzel, hanem kitalálta a távolba látást is, hogy hang és látás kölcsönösen egészítsék ki

egyik a másét. A filmen szemünk előtt peregnek le a legszebb képek s mégis a technika kitalálta a beszélő filmet, hogy látásunk a hallás által tökéletesebb legyen. Hogyan elégedett volna meg hát az ember azzal, hogy lelke határtalan mélységeit egyedül az értelem segítségével fejtsse meg.

A harmadik veleszületett gyöngesége a racionálizmusnak az, hogy a szabadságot tévesen értelmezte és gyakorolta. Annyira becsülte az egyén jogait, hogy azokkal szemben semmi korlátot nem tűrt. Lessinggel az igazság keresésének a szabadságát többre értékelte, mint magát az igazságot. Feledte, hogy az igazi szabadság nem egyéb, mint az isteni törvényeknek való engedelmesség. Ilyen föltétlen törvényeket nem ismert s ezért a szabadság címén a szabadság örvényébe merült.

Természetes, hogy ilyen felkészültséggel nem oldhatta meg a vallás rejtélyes és bonyolult problémáját. Csak egy lépést tett a cél felé, de már a felszínen kénytelen volt megállni. A vallást pusztán értelmi oldaláról fogta fel s benne nem látott egyebet, mint az emberi értelem produktumát. Hát igaz, hogy minden vallásban van olyan alkotó rész, amit az emberi értelem hoz létre. Ilyen minden vallásnak a megjelenési formája: a tan, amelyben kifejezésre jut. De, miként a test egymagában még nem teszi az embert: úgy az értelmi fogalmak s ezeknek rendszere nem jelenti a vallás igazi lényegét. A vallás igazi gyökérszállai a felszín alatt mélyen benyulnak az emberi lélek titkos rejtekeibe, ahova ez idő szerint nem hatolhat be az értelem világossága. Ezért minden vallásban van valami misztikus: a léleknek Istenhez való kapcsolódása és Istenben való élete. Ez az, amit az értelem megfogni és kimagyarázni nem tud. Miképpen tudná megmagyarázni pl. Pál apostol megtérését a damaszki úton, vagy az első pünköszt fölemelő eseményeit. Az Istenben való hit bizonyítására a racionálizmus külső értelmi érveket állapított meg. Ilyenek a világ létre s annak szép rendjére, a lények különböző neveire, a történelemre és az erkölcsi törvényre alapított bizonyítékok. De hát vajjon valaki ezeknek a bizonyítékoknak pusztán ismerete és betanulása által hívővé lesz-e? A hit Istennek ajándéka s emberi érvekkel fokozni és erősíteni lehet, de megteremteni nem. Ha a vallás pusztán értelmi ismeret volna, akkor azt, mint bármily tudományt, a fogalmak és bizonyítékok segítségével közölni lehetne. De a vallás nem egy a tudással.

Van tehát minden vallásban racionális elem; de van irracionális is. Az első a tan, a hitvallás, a dogma, amelyben kifejezésre jut a vallás; de ez soha sem elégséges igazi mélységeinek és gazdagságának a kimerítésére; a másik a vallásos hit, amely a lélek mélységeiből, Istennek titkos sugallataiból fakad. Ezért mondja Armstrong, aki pedig hét gyönyörű előadásban az emberi tehetségek megbízhatóságát az ágoszticizmussal szemben sok tudással és kiváló elmeéllel bizonyítja, hogy „az értelmi igazságok nem visznek tényleg a vallás palotájába, de elvezetnek a kapujáig, elvezetnek addig, hogy az ajtón kopogtathatunk”.¹ A vallás palotájába már csak Istennek atyai vezetése és jóságos útmutatása mellett juthatunk be, mert „a hit valóban Istennek ajándéka”.

Egy másik tévedése a racionalizmusnak az, hogy a vallást csupán erkölcsi oldaláról tekintette és fogta fel. Kétségtelen, hogy vallást erkölcs nélkül elgondolni nem tudunk. Sokkal közelebb vannak ezek egymáshoz, mint két ikertestvér. A kettő között választó vonalat huzni nem lehet. Egy tökéletes egységet alkotnak. Kölcsönösen emelik, irányítják és támogatják egyik a másikat. Nincsen az erkölcsből független vallás, de viszont nincsen a vallástól független erkölcs. Azért nem lehet egyiket a másik rovására előnyben részesíteni. Amit követel a vallás, nem tiltja azt az erkölcs s amit az erkölcs kíván, az nem lehet vallástalan.

A teológiai racionalizmus fogatkozása éppen abban áll, hogy a vallásnak ezt a kettős tartalmát nem tudta kimeríteni s a vallási elemet háttérbe szorította az erkölcsi tartalomért. Az erkölcs alapjára építette a hitet, de ezáltal a kettőt elválasztotta egymástól s a vallást úgy tüntette fel, mint az erkölcs járulékát. Nem Istent, hanem az erkölcsi törvényt tette a vallás tárgyává. Már pedig az ép és hármonikus emberi lélekben a vallási elem éppen olyan erővel működik, mint az erkölcsi. Ami különösen a keresztény vallást illeti, itt a hit megelőzi az erkölcsöt, mert „az igaz ember hitből él” s nem az erkölcs, hanem a hit által idvezül. Az erkölcs nem egyéb, mint az Isten akaratának a teljesítése. Így tehát a teológiai racionalizmus a vallás igazi mélységeibe itt sem hatolt be s a kereszténység lényegét megérteni és felfogni nem tudta.

A gyakorlati vallásosság terén még silányabb gyümölcsöket

¹ Armstrong A. Richard: Isten és lelek. Tanulmány a vallás eredeti alapjáról. Ford. Péterfi Dénes. Kolozsvár, 1898. 29. lap

termett. Az a rideg észvallás, amelyből minden misztikumot kiirtott, amely már többé nem is vallás, hanem filozófia: a hit után áhító lelkeket nem tudta kielégíteni. Egyesek, ha lelkesültek is érte, de a tömegeket nem tudta megmozgatni s a tömegek vallásává nem lehetett. Hiányzott belőle az a melegség, amely önzetlen és lélekből származó jó cselekedetekre tudna ragadni s az Isten akarata helyébe a kötelesség kategórikus imperatívusát állította. Ez a vallás a közhasználatban nem volt egyéb, mint a hasznos és észszerű cselekedetek eszköze. Hatása alatt a lelkész közönséges tanítóvá, az egyházi beszéd tanítássá, a templom iskolává s az imádság és Isten ígéje az erkölcsös élet célszerű eszközévé lett. Ez az irányzat a mi egyházunkban is érezte hatását. Ennek következtében keletkeztek egyházi beszédek a gyümölcsfaoltásról, a méhészettről, az okos gazdálkodásról és magtárak alapításáról, amelyek bármennyire is áldásosak a mindennapi életben, de Isten ígéjének a megnyugtató és fölemelő erejét pótolni nem tudják.

Végeredményében tehát téves alapról indul ki minden olyan törekvés, mely a vallás alapját az emberi lélek egyik vagy másik tehetségére kívánja fektetni. Egyoldalú a kiindulása és egyoldalú lesz az eredmény is. A vallás alapja nem lehet csak az értelem, amely esetben pusztá értelmi ismeretté lenne; nem lehet pusztá érzelem, amely esetben miszticizmussá változnék és nem lehet csak az akarat, amely esetben rideg törvénnyé fejlődne vissza. A célja sem lehet az a vallásnak, hogy lelkünknek csupán az egyik vagy másik tehetségét építse és javítsa. A vallás az ember egész lelki világát betölti s abból nő ki, mint a virág a földből. Áldásával az egész embert boldogítja, emeli és nemesíti, mint a nap a természetet. Az unitárius vallás éppen arra törekszik, hogy a vallást a kultúremberhez s a kultúrembert a valláshoz közelebb hozza s így egy áldott összhangot teremtsen, mely a lélek belső békéjét biztosítsa.

Vári Albert.

Brassai, mint tanítómester.¹

Nem emlékezésedet mondok a nagy tudós, Brassai Sámuel felett; az én hangom erőtlén ahhoz. Csupán megemlékezni akarok róla, mint ahogy családi körben, jó barátok között szokás azokról, kiket szeretünk, kiket csodálunk, kikhez a hála köt. Itt családban érzem magam; olyanok vannak itt, kik Brassai nagy szellemét bizonytal jobban ismerik, mint én; de én is azon szerencsések közé tartozom, kik nagy szellemének világító, termékenyítő erejét, szívének jóságos melegét oly mértékben érezték, hogy az évtizedeken át folyton nagyobbodó lelki erővé, másokra is hasznosan kiható életforrássá alakult bennem. A nagy Brassai nekem szóló tanításait én továbbadtam s az eredmények mutatták, hogy ezek a tanítások is elkezdtek az örökkévalóság útját.

Brassai... Brassai Sámuel, ha e nevet kimondom, előttem nem úgy jelenik meg, mintha egy ember nevét jelentené, hanem mintha azt mondanám: Az Idő... A Tudás... szóval egy súlyos, nagy fogalom, melyhez hozzátársul a Nagyság, a Mérhetetlenség, a Csodálat...

Én mélységes hálámat is csatolom hozzá; mert, ha a fiatal-ság zúgolódott is bennem akkor régen, mikor szemtől-szemben ültem vele, mert nagyon megrakta vállaim; az idők mulásában, a belátás növekedtével, az értelem feldolgozó erejének nagyobbodásával a súly kisebbedett a vállamon, a hallott igazság lényemmé változott és könnyű lett az én járásom ott, ahol annyi más csak botorkált. Mikor pedig az ember évek teltevel önmagával csinál számadást, hogy kinek mit köszönhet fejlődésében; én, a Brassai, a nagy tudós tanításait legnagyobb értékeim közé számítom, azok közé, melyeket szüleim házából hoztam útravalónak s éldöntötték életem folyását.

*

---

¹ A Dávid Ferenc-Egyletben tartott felolvasás.

Hogy én szoros összeköttetésbe kerültem a nagy Brassaival, a véletlen dolga; ha ugyan vannak véletlenek s nem egy bölcs kéz intézi sorsunkat, csak meg kell értünk!

Ugyanis alig hogy a tanítónőképzőt végeztem, a gyakorló iskolájához vagy ahogy máshol nevezték, minta iskolájához kerültem. Ez az iskola volt hivatott a leendő tanítónőknek megmutatni, hogy saját iskolájukban hogy dolgozzanak; tehát ez az iskola az élő módszertan és pszichologia volt.

Rövid időn belül beláttam, hogyha én itt, a képzőnél valami szépet, Erdélyre kihatót akarok csinálni, úgy még csak most kell tanulnom kezdeni, meg kell szereznem az 1890-es években divó legmagasabb képesítést is. *Tehát tanuljunk és vizsgáljunk!* lett a jelszó.

De ezt könnyebb volt kimondani, mint megvalósítani. Ugyanis nem volt anyagi módomban Budapestre felmenni, *csak* tanulni, mint annyi másnak. Dolog a gyakorló iskolában pedig hihetetlenül sok volt; növelte a munkát a képzős növendékek módszeres oktatása, gyakorlása; magamnak is nap-nap után készülnöm, terveznem kellett... Ez így volt minden képzőnél. Lehettek más képzőnél fényesebb tehetségek, de többet senki sem dolgozott ott, mint a gyakorlós. — Igen, de én még vizsgázni is akartam. Meg volt a tervem, hogy mit akarok s akkor beláttam, hogy eljuthatok én a magam erején is minden igazságokhoz — — — valamikor. De én nem valamikor akartam célhoz jutni. Az én esetem is az útra készülő darvak elégedetlen fiatal darújának az esete volt.

De hát ki segít nekem? Anyagi módomban nem volt, hogy jó tanárt felkérhessek segítségül. Egyelőre elkezdtem tanulgatni, de egyhamar észre vettem, hogy ebben a tanévben aztán nem lesz vizsga, pedig még csak októberben voltunk. Ilyen bánatos hangulatomban mutatott be az igazgatóm, megboldogult Kozma József, a nagy Brassainak, ki éppen látogatóban járt az igazgatóéknál. Nehány jó szót is mondott a bemutatás mellé. A nagy tudós figyelemmel fordult felém s azt kérdezte, tudom-e, hogy mit jelent a gyak. isk. vezetőjének lenni? Úgy látszik, hogy feleletemmel meg volt elégedve, mert aztán sok mindent kérdezett, pl.: készülök-e lelkiismeretesen minden nap? mert „az iskola nem Debreczen, ahová Bolond Istókként bekukkantsunk“ volt a kijelentése. Láttam a nagy tudós, hogy vajahogy nekem rosszul esett ez a kijelentése, gyöngéden megjegyezte, hogy nem rám értette, de sok tanító csak

Bolond Istók! (Tényleg, később magam is sokat láttam belőlük!) Már akkor nagyon nyomatékosan a lelkemre kötötte, hogy az olvasmányok tartalmának kikérdezésénél felteendő kérdéseket jegyezgessem fel, mert nagy tévedés azt hinni, hogy *jó kérdést* feltenni olyan könnyű volna. Majd azt kérdezte, hogy most éppen mit tanulok, mi a szándékom? Így szóba került a vizsga kérdése, a pénztelenségem és a privát órák szükséges volta. És ekkor jentette ki Brassai, a nagy tudós, hogy ezen a bajon könnyen lehet segíteni, lesz ő az én privát tanító. Így mondta: Privát tanító. És úgy lettem én a nagy tudós privát tanítványa. Természetesen szabadkoztunk igazgatómmal együtt, de hiába. „Holnap délután 5 órára várom“ volt utolsó kijelentése.

*

Én egyrészt örültem, hogy segítséget nyújtott az Isten, másrészt nagy aggodalom lett úrrá bennem: hogy fogok én megfelelni? S ha nem lesz velem megelégedve „a privát tanító“, milyen szégyen lesz az, ha felmondja a barátságot? Ilyen fajta kérdések kalapácsolták a fejemet; végül oda jutottam, hogy az volt a legforróbb vágyam: vajha egy nagy betegség szakadna rám, hogy én becsülettel kerüljem el ezeket a tanórákat, mert másképp sehogy sem lehet.

De hát mind hiába! Én másnap is oly egészséges voltam, mint a makk, sőt, az voltam késő tavaszig; soha még a fejem sem fájt, hogy bár 1—1 óráról becsülettel elmaradhattam volna.

Mert ma is azt mondhatom, amit akkor tapasztaltam: ezek a tanulások voltak a legnehezebb szellemi munka, szellemi torna, miben csak részem volt.

Óráról-órára sokat hagyott fel az öreg tudós olvasni a német irodalomból, a magyarból; sok példát kellett összeírni, megfejteti a logikából; egész olvasmányokat, melyek már önmagukban is nehezek voltak, feldolgozni, kérdésekre szétszedni és ezeken kimutatni a logikai menet helyességét vagy hibás voltát.

Hát én dolgoztam. Nappal a képző, a gyakorló ez a feladatával, aztán jött az est, az éjszaka Brassai bácsi feladataival. Egy szabad percem nem volt. Megszűnt ekkor a beszélgetés barát-nőimmal, egy-egy táncestély, de megszűnt még a színház is, miről a legnehezebben mondtam le.

Hónapok teltek, hogy reám nézve nem volt egyéb, mint az iskolám és a Brassai bácsi lakása; a ház, a szoba, melyben ő, a

nagy tudós egy tanítónőt pontosan várt, aki soha többet olyan jelentéktelennek nem érezte magát, mint mikor a téli alkonyatokban égett a gyertya a könyvekkel megrakott asztalon, a tudós beleült a hintaszékébe, arcát kezébe temette és a tanítvány leült előtte, lehetőleg a szék szélére, kicsisége tudatában. Arról volt szó, hogy 5—6-ig tanulunk. De vajjon volt-e nekem merszem 6 órakor felállani? Oh, dehogya! Ültem én ott 7-ig, sőt 8-ig, mig hála Istennek egyszer csak azt mondta: Na hát, mára elég. Ezzel felállott és a zongorán vagy a sifon tetején elhelyezett kosár almából, körtéből kivette a legszebbet, a legnagyobbat és nekem adta. Mennyi gyöngédség e kis cselekedetben! És én fáradtan, bódult aggyal indultam hazafelé a havas úton, a csipős hidegben.

Otthon azonnal utána néztem friss feljegyzéseimnek vagy pótólólag jegyeztem, amire frissen emlékeztem, nehogy valamit elfelejtssek, mert Brassai bácsi emlékezete csodás volt és kicsiségekre is, csak úgy melleleg mondottakra is, hetek múlva is a legkitünőbbben emlékezett.

Tulajdonképen a psychológiában, logikában, a német gramatika és irodalomban volt segítségre szükségem. Ezt tudta a nagy tudós. De, aki többet volt vele, emlékezhetik, hogy micsoda elemző volt, milyen összehasonlító, milyen villámgyorsan, mintha csak a leg-egyszerűbb dologról lett volna szó, kapcsolódott a rokonfogalmakhoz! Ő, a tudós, akinek minden pihentető volt szellemének, és én csak egy fiatal tanítónő, akinek mindez kemény munka volt; ő, a polihisztor és én egy kicsi ismeretkör bizományosa. Néhány perc és ha a Nibelungokba kezdett, már összehasonlította Buda halálával, majd áttért a hősköltemények fontos elemére: a naivságra és az Odysseából csak úgy ontotta a bizonyítékokat. Eddig még csak haladtam vele. Ezeket a műveket ismertem, de áttért az indus hőskölteményekre... előttem teljesen ismeretlen terület és ma is az, mert sohasem volt elég időm, hogy a Mahabharata és Ramajana szépségeit akarhassam élvezni.

Mi jellemzi Brunhildát — kérdé — a Nibelungokban, Buda halálában? — Brunhilda őseit az amazonoknál kereste; — és így tovább, tovább folyt a felvilágosítás... a végtelenségbe, — vive engemet, mint mikor a sas hátára veszi a kicsi madarat!

Nem, rosszul mondom. Nem vitt csak, de kinyitotta az eszemet és szakadatlan volt a sora a kérdéseknek, melyekkel kényszerített, hogy valljak színt. Miért? miért így? miért nem úgy? Miért

kellett ennek vagy annak így történnie? Voltak a percenként feltett kérdések még akkor is, mikor rövid negyedóraig tartó magyarázatait bevégezte. A tudósnak bizonyítékok kellettek, hogy én valóban megértettem s nem egyszer mondotta, hogy valaminek az elismérlése még korántsem a megértés bizonyítéka s óvott attól, hogy tanítványaimmal szemben ezt a kényelmes, de butító módot használjam.

Ha tisztán nyelvészeti óra volt, elővett egy szerény kis mondatocskát a Nibelungokból. De mi lett ebből a mondatból! Kezdte magyarázni, kezdte a hangzók változásokat palatábláján mutogatni, a mondat szerkezetét, szerkezeti törvényeit összehasonlítani a magyaráréval... úgy hogy néha azt gondoltam, hogy a nyelvészetben ilyen hallatlanul tudós az öreg úr. Tévedtem. Ha bármi földrajzi ismeret szóba került, oly aprólékos utakra, szorosokra, hágókra és annyi egyéb körülményre emlékezett, rögtön rajzolta is, olyan magyarázatát adta, hogy itt vagy ott miért lehet csak éppen így és nem másképp, hogy csak azért nem csodálkozhattam akkor ott helyben a teméntelen tudáson és éleslátáson, hanem csak otthon a visszaemlékezésben, mert alighogy észbekaptam, már jött is a miértek sorozata. Lehet, hogy azért is voltak ezek az órák oly fárasztók, mert az ismeret kényelmes befogadásáról szó sem lehetett, hanem szakadatlanul együttműködésről.

Együtt, — *együtt* dolgozni egy tudóssal, nagy dicsőség, nagy érték, de hihetetlenül kimerítő. Tudni azt, hogy ő nagy lelkéből ad, minket is kényszerít a legjobbat produkálni; a kicsi lelki erőnek ez oly tornája, melynek hasznát csak a tornászás utáni pihenésnél vehetjük észre.

Az öreg úr mindenről odaadással beszélt, de én mindig azt hiszem, hogy a mathesis és a pszichológiai témák voltak kedvencei.

Nekem nem kellett a számtan, de azért fel-feltett „frissítőnek” egy-egy több kombinált számtani példát lehetőleg törtekkel. Minden egyes alkalommal elnevette magát s kérdezte, hogy „mit is kérdeznek ilyenkor az iskolában?” Én persze azt mondtam, ami úgy is volt: Milyen művelettel fejtetted meg? s erre ezt a kérdést oly szuverén megvetéssel ismételte, hogy Isten őrizzen, hogy valaha is életemben így kérdeztem volna, bár a megboldogult öreg nem állott már a hátam megett.

Hát valóban: Milyen művelettel fejtetted meg? ez az az évszázados butító kérdés, mely ellen Brassai bácsi küzdött. És én tőle

tanultam meg, hogy a példák megfejtésének vezetésében lényeges a példa tökéletes megértése azáltal, hogy megtárgyaljuk, megbeszéljük, milyen anyag-érték változások állanak be, ha a példának ez vagy az a része megtörténnék? több, kevesebb, hányada, hány-szorosa fog beállani? miért? és megint miért? — ha ezek a megállapítások megtörténtek, akkor a műveletnek úgynevezett „végre-hajtása“ semmiség volt. Tehát a példa lelkébe való behatolás a lényeg. Gondolkozni, megtanulni.

Ugyancsak ő tőle hallottam, hogy a rendes mindennapi életben ártó hiba beszélni speciális „számtani észről“, de igenis lehet beszélni „szuszterekről“ a tanításban (így mondta!), akik évek hosszú során rendszeresen butítják tanítványaikat és azáltal, hogy sohasem tudnak behatolni a lényegbe, oly általános undort váltanak ki az osztályban a számtanórák iránt, hogyha aztán csak valamenynyire is gyorsabban számol valaki, azt számtani zseninek kiáltják ki, szegénynek többet ártván ezzel, mint amennyit használnak.

Brassai nagyon tudott haragudni és ilyenkor haragudott a legjobban, ha a „szuszterek“ ellen tört ki, mert Brassaiiban, ha abszolút hiányzott is az a gondolat, hogy a gyermeknek, ifjúnak azt a határozottan rossz, ma általában tulzottan nagy szabadságot adják, komoly megbecsüléssel volt az isteni mag iránt, mely még a gyermekben is szunyad és annak okos gondozását szent kötelességnek tartotta.

Kedvenc tanítási anyaga volt a nagy Öregnek a pszichologia-logika. Sok példát mondott, történelmit (és milyen biztos volt a történelemben) és azokból folytak a levezetések, következtetések. Megvető kézlegyintéssel intézte el a történelem tanításának azt a módját, amely ma is divik, hogy vagy a bevezetésben vagy a befejezésben vagy egy-egy esemény tárgyalása közben a tanár kijelenti, hogy ez s ez, tehát ilyen vagy olyan volt. — Mondta az öreg: vajjon a növendék is ezt hiszi-e? így látja-e? a növendék saját lelke munkájával mennyiben járult hozzá az ítélet megalkotásához? — Ha a növendék nem járul hozzá az ítélet megalkotásához, a tanítás csak az emlékezetet terheli és hozzászoktatjuk a növendéket nagyfokú lelki hanyagsághoz. Határozottan kívánta, hogy minden igazság, ismeret megtanításánál ne magát az *anyag tudását tartssuk főnek, hanem az elsajátításban a lélek pszichológiai törvényeinek betartását.*

Igy haladva, rengeteg példát kellett írnom, tudnom az ítéletek,

következtetések, levezetések minden fájára. Ő maga óráról órára jó adag hibásat adott át, hogy én keressem meg a hibás pontot. Általában mindig azzal biztatott, hogy bárkit hallgatok, bármit olvasok, alkossak róla önálló ítéletet, mit bizonyítani tudjak, birjam rá az eszemet ne csak a befogadásra, de a munkára is.

*

Igy, hetenként kétszer, háromszor találkoztunk, a nagy tudós és én és a nehéz munka folyt.

A tudósna — mint mondá — ezek az órák pihenés és üdülés voltak. Neki 30—40 alg. tétel levezetése is üdülés volt. De nekem oly nehéz volt az együttes tanulás, hogy gyakran úgy éreztem, hogy ez már soká nem mehet. Sokszor olyan voltam, mint egy alvajáró, mert hiszen hónapokon át nem volt időm, hogy alaposan kipihenjem magam. És még csak tavasz volt! Hol van még június? Mind követelőbben lépett fel bennem a tudat, hogy ha én az életemet így folytatom ebben a tempóban, vizsgázni ugyan nem fogok, vizsga előtt kidülök. Nem volt más bajom, mint a kimerülés. Többször szoltam volna, hogy abba kell hagynom az órákat, de egyrészt láttam, hogy ha nem is éppen vizsgára készülök itt, de sok olyan hasznosat tanulok, amit ugyan mástól meg nem tanulhatok, másrészt itt becsületbeli dologról is szó volt. T. i. az öreg úr nem egyszer mondotta mosolyogva a tanulás elején: ő látni akarja, mit bir meg egy magyar tanítónő. Ő is tapasztalni akar. Azt hiszem az öreg úr nagyon hamar tisztában volt ezzel, hogy mit bírok meg, de én nem voltam szentül meggyőződve, hogy elég becsületet szereztem-e magamnak és általam a magyar tanítónői karnak. Akkor fiatalon nagyon magasra állítottam a célt és hittem, hogy igyekezettel, becsületes akarással el is lehet érni.

Ilyen töprengéseim, tépelődéseim közepette úgy fordult a sorsom, hogy már április elején felmehettem a budapesti tanárképzőbe. Lekerült tehát a vállamról minden, de minden munka, csak a vizsga állott előttem. Evezhettem vígan és boldogan más tiszta vizekre, ha sekélyebbekre is.

Elmentem búcsuzni a szent öregtől. Szentnek mondom, mert tiszta lélek volt, nemes volt, önzetlen. Tudásából tele marokkal adott nekem is; alkonyodó életének sok órájában oktatott, nevelt; engem, ki senkije sem voltam, ki semmiképpen meg nem hálálhattam a nagy adományt és a „köszönöm“ szó oly koldus-szegény,

mikor a szív oly teli... Bevallom, hogy én, ki életemnek ebben a nehéz szakában oly gyakran gondoltam a tanulás megszakítására, mert nagyon súlyos volt a munka, — most a búcsuzás órájában nehezen indultam, mert tudtam, hogy ilyen ciklusa életemnek többet nem lesz. Búcsuzáskor kezet nyújtott a nagy öreg s azt mondta: Isten áldja meg! Na, csak igyekezzék! — Készültem megfordulni elfogodottan a nagy pillanattól.

És ekkor történt valami, ami a komoly pillanatokhoz annyira nem talált, hogy nem lettem volna fiatal, ha nem nevetem el magam.

Ugyanis élembe állott a nagy tudós egy rémes hosszú túvel, Isten tudja honnan vette, hogy varrjak fel egy leszakadt kötőt. Mikor kész voltam, kezet nyújtott újból s azt mondá: Most már én is köszönöm. Kvittek vagyunk.

*

Budapesten a képzőben (Erzsébet intézet) 8 hétig alig volt dolgom, mondhatnám, már ott kezdtem el a pihenést. Csak ismételnem kellett, itt-ott valamit kiegészíteni, egyet-mást rendezni, vizsgáztató tanárain módjához szoknom. Azonban rájöttek társaim arra, hogy vannak kérdések, részek, melyekben én jóval erősebb vagyok és így mindig kértek, hogy tanuljak velök. Azért is föl-tüntem, mert a magántanulók — rendes szokás szerint — mindig gyengén voltak elkészülve, ami természetes is. Nekem sok részlet gyerekjáték volt, mert amit Brassai bácsival vettem át, azt aztán én tudtam: a magyar és német irodalmat, a psychológiát, a logikát; e két utóbbi alapján s ezek indokolásával a Módszertant. Főleg logikai példák mondásában, elemzésében voltak gyengébbek a társaim és így én, a Brassai bácsi segítségével, bizonyos tekintélyhez jutottam társaim előtt és ez a megállapítás a tanári kar elé is került s én percig se titkoltam, hogy honnan ered az én tudásom.

Jött aztán a vizsga, mely jól sikerült és mikor feltűnt a vizsgáztató bizottságnak az én nagy biztonságom, önállóságom, kérdezte is, hogy ki tanított? De már erre hallottam a tanárok szavát: Brassai, Brassai. Ballagi Mór, az öreg nyelvtudós, külön is elővett és gratulált nekem a szerencséhez és mondta, hogy idővel még jobban be fogom látni, hogy mit jelent az, ha Brassai tanít valakit.

Aztán jött az áldott nyár, az isteni nagy szünidő! Reám is ontotta sugarait az életet osztó nap; jöttek esténként a havasi szellők s kifújták fejemből a fáradtságot, a dicsőséget... Mire a

szeptemberi csengetés megszólalt, nem az tért vissza, aki elment, hanem egy életerős munkás, aki érezte, tudta, hogy dolgozni tudni áldás, hogy nagy célokat kell magunk elé tűzni, hogy hála a jó Istennek, van tér megosztani a tudást...

Az igazgatónőmmel megbeszéltem, mit és hogy akarok egészen Brassai tanítása szerint: tehát az olv. tárgyalásokat, a számtan-mértan tanítását, a történelem tanítását és svájci minta szerint a fogalmazás tanítását. Idő kellett hozzá, míg a munka gyümölcseit láttam s közben-közben kellemetlen összeszólalkozások is voltak, mert különös, de úgy van, nem mindenki osztotta az én véleményemet Brassai módszeréről. Engem azonban nem lehetett eltéríteni, sőt rájöttem, hogy más tárgyakban is lehet Brassai tanításai szerint eljárni és más tárgyaknál is másképp jártunk el: én és a tanítónőképzős növendékek, akik aztán tanítónőkké lettek és akiknek sokszor nagyon nehéz volt az írásbeli megoldás — de megoldották. Lassanként látszani kezdett a jobb eredmény: a felsőbb leányiskolában, a polgári leányiskolában elismerten a mi növendékeink voltak a legkiválóbbak évek hosszú során át.

Elmondhatom nyugodt lélekkel, hogy később, évek múlva is oly eleven volt bennem a vágy nagy tanítóm, Brassai Sámuel tanításai, útmutatásai szerint eljárni, hogy felületes munkát sehogy sem tudtam végezni, pedig nagyon csábított rá az alkalom, mert rengeteg volt a munka... De a Brassai módszere nem végig nehéz; csupán a kezdete, az alapozás keserves, míg a tanítvány esze bizonyos fokú élességre, mozgékonyásra, hajlékonyásra tesz szert, profánul kifejezve magam: bizonyos tréning volt szükséges.

Sajnos, magamon is tapasztaltam ezt és ha általában a tanítás terén szép eredményeket mutattam fel, néha meglepőeket, melyeket az összes felettes isk. hatóságok mindig elismertek, azok mindig ott voltak, ahol az öreg tanító, az öreg Mester útmutatása látszott akkor is, mikor már régen a házsongárdi temetőben volt, ami belőle földanyánké.

A lélek élt és hatott tovább — az örökkévalóságban nincsen halál.

Öszinte megilletődéssel és az évek sok tapasztalatából erősödött mélységes hálával gondolok a nagy tanítóra, Brassai Sámuelre.

Kovács Dezsőné.

Létünk biztosítéka önmagunkban van.

Korunk szellemét figyelve, sokszor úgy tetszik, mintha valami új, idegenszerű világba tévedtünk volna. Nemcsak óriási küzdelem szakadt reánk, amely egy évtizedet meghaladó időn túl is napról-napra hihetetlenül szipolyozza erőnket és kitartásunk ellenére is összeroppanással fenyegeti első sorban egyházi életünket, hanem még mindig tájékozatlanok vagyunk a viszonyokkal és bizonytalankok a teendőkben; járatlanok az erkölcsben, a törvény és igazságszolgáltatás gyakorlásában; bizalmatlanok a felelős megnyilatkozásokkal és ígéretekkel szemben. Emésztjük magunkat a gondok gyötrődései között, de megnyugvó pontra jutni, honnan biztosan elindulhatnánk, nem tudunk. Néha úgy érezzük, hogy halálra fáradtunk a céltalan küzdelemben s kedvünket veszítjük a megújuló méltatlanságok miatt.

Megtartó erőnknek a forrásai: csupán önbizalmunk és hitbuzgóságunk s az azokból származó tetteink és áldozataink.

Az még nem volna baj, hogy a változott viszonyokkal új munkamező tárult fel előttünk, mely erőnket új kötelességek elé állítja és nagyobb mértékben igénybe veszi. Ha önfeláldozó küzdelmeinknek a hatalom részéről meg volna a méltánylása s a jogosan elvárható eredmény nem maradna el: vállalnók a nagyobb áldozatot az új kötelességekkel szemben.

A baj ott kezdődik, hogy akiktől sorsunk függ, akiknek életünkbe beleszólása van, azokban, nagy erőfeszítésünk ellenére is, még mindig szinte teljes mértékben hiányzik a megértés szelleme. És folytatódik ott, hogy a roppant küzdelemnek a súlya első sorban az egyház vállaira nehezedik, amely pedig nem annyira a faj önfenntartására, mint a hitigazság hirdetésére, a lelki és szellemi élet tisztítására, erősítésére és világosítására kellene fordítsa erejét.

Ezzel ellentétben a helyzet az, hogy nemcsak valláserkölcsei életünk fenntartása, neimcsak a szellemi élet ápolása, hanem egész

kultúránk védelme, magyar nemzeti létünk és jövőnk biztosítása Erdély földjén az egyházra néz.

Baj az is, hogy talán az erőfeszítés fokozott mértéke, talán az önző és érdekhajhászó világ megvesztegető ereje nem kis mértékben elhomályosította bennünk a nemesebb gondolkodás szépségét s meggyöngítette féltve őrzött eszményeink szeretetét. Ennek dacára látnunk és éreznünk kell s vállalnunk is, hogy, mint unitárius egyház, teljes mértékben bele vagyunk kapcsolva a kisebbséggé lett erdélyi magyarság önlétéért vívott nagy küzdelmébe.

Mégis, mintha az egyházban nem tudnánk úgy tömörülni és együttérezni, hogy egységünk érzete biztos erő legyen a megpróbáltatásos időkben.

Tudjuk és lépten-nyomon hangsúlyozzuk, hogy erős és öntudatos jellemekre, határozott egyéniségekre van ma szükség, kiknek ércakarátán végeredményében meg kell törjék az erőszak hatalma.

Hányszor gyöngíti mégis közöny és rosszakarat, egyéni önzés és megbántott hiúság kicsiny erőnket? Hányszor kell nemes törekvéseinkben leverő fájdalommal tapasztalnunk, hogy még hitünk ereje és vallásunk szeretete sem hatja át gyújtó tűzként lelki világunkat?!

Vannak, tagadhatatlanul, ma is, mint voltak minden időben, jellemes, hithű, egyházunkat szerető és kötelességtudó emberek, akik anyagi áldozatokkal előljárnak és példát adnak. De nincsenek-e elegenden olyanok is, akik érzéketlenek az idő követelményeivel szemben s önzők és zugolódók a kötelességteljesítés idején? Nincsenek-e, akik egyháziatlan magatartásukkal nemcsak az egyháznak méltatlan tagjai, hanem fajunknak is hűtlen gyermekei? Vannak, akik lankasztói a lelkesedésnek és kerékkötői az áldozatra kész lelkek tettekben való megnyilatkozásának!

Pedig, ha volt idő, amely komoly áldozatokat követelt, most sokszorosan jelentkezik annak a szüksége. Ha volt idő, mikor az emelkedett gondolkodás s az igazság végső győzelmében vetett hit kitartó erőt kölcsönzött a nemesen küzdőknek, most mindannyiunk teljes megértésére és áldozatára, a lelki erő hatalmára csakugyan szükség van. A Példabeszédek írójának a tanítása soha sem volt igazabb, mint a mi időkben: „aki adakozik, annál inkább gazdagodik; de aki megtartóztatja magát az adakozástól, az ugyan szűkölködik“.

A jól meggondolt és nemes célra fordított adakozás még senkit sem szegényített le, mert a lelkiekért és magasabb célokért hozott áldozat rendesen anyagi javainak komoly megbecsülésére, helyes beosztására és okos használatára ösztönzi az embert. A csak magát szerető és fősvénységig menő természet azonban már nem egyszer lett forrása az ingatag jellemnek és könnyelmű életnek s okozott helyrehozhatatlan hibát a családban és a közügy szolgálatában.

Unitárius anyaszentegyházunkat a lelki gazdagodást is jelentő áldozatkészség tartotta fenn igen sokszor a múltban annyi baj között. Az önbizalomból és hitbuzgóságból táplálkozó áldozatkészség lehet a megtartó erő ma és a jövőben is. Az ebből származó lelki gazdagodás túlszárnyalja az egyént s különösen az egyházban az emberiség magasabb szellemi érdekének és egyetemes jellegű céljának lesz a segítője. Ezért van mérhetetlen fontossága az áldozatnak unitárius egyházunkban is.

* * *

Minden egyébtől eltekintve, az áldozatkészség szükségét és fontosságát unitárius egyházunkban, a múlt tanítása mellett, különösen a hitigazság ereje teszi érthetővé.

Nincs miért különösebb módon hivatkozzunk arra, hogy az unitárius hiteszme egyidős és azonos a Jézus tanításaival.

Akik a történelmet s a hitfejlődés útját csak valamennyire is ismerik, tudják, hogy azok az eszmék, melyek Jézus ajkán az Isten igaz ismeretéért és az ember boldogulásáért elhangzottak: legtermészetesebben az unitárius gondolkozásban élnek. S ha a keresztény emberiség nem feledte volna olyan sokszor és olyan könnyen a Jézus figyelmeztető szavát: „Meglásd, hogy a világosság, mely benned vagy, homályosság ne legyen“, bizonyára a vallásos gondolkozás világában is gyorsabb és biztosabb lett volna a haladás.

Azonban a lelki világ vallásos fejlődése s a hitigazság tövises útja ép eléggé hirdeti, hogy „az emberek jobban szerették a sötétséget, mint a világosságot“.

Ezért jutott a kereszténység kifejlődése és kialakulása küzdelmében tévutakra s lett igen sokszor a szellemi erő szabad fejlődésének és a tudomány terjedésének akadályozója, nem egyszer a babonás hit melegágya.

Nem szorul közelebbi bizonyításra az sem, hogy az igazságnak mindig nehéz volt az útja. Nem csoda, ha az unitárius hitigazságnak s ezzel együtt a legtisztább keresztény hitfelfogásnak, a kereszténység első századai hitének megromlásától a 16. századig kellett várnia, hogy egyházilag testet öltjön és erőre kapjon. Annak az időnek kellett elkövetkeznie, midőn sok tévelygés, csalódás és elfojtott vágyakozás után a keresztény emberiség vallásos gondolkozása újból ellenállhatatlan erővel szomjuhozta az igazságot és világosságot.

A hitigazságért történt századokon át tartó többszöri próbálkozás után az erőre kapott vallásos eszmék forrongó harcából az unitárius gondolkozás úgy emelkedett ki, mint a Jézus szellemét legtisztábban tükröző vallásos irányzat. Máglyáknak füstölgése, verpadok elnémuló jajszava, börtönök kinzó szenvedése megfélemlített sokakat és elijesztett a lelkekben ébredező igazságkereséstől. De az unitárius hit igazsága lassanként mégis előtérbe nyomult, fokozatosan megerősödött s a szellemi haladásnak mindmáig útmutatója lett.

Nincs miért eltitkolnunk és nincs miért dicsekednünk vele, hogy az elért kedvező körülmények között, aránylag rövid idő alatt megalakult és megerősödött unitárius egyházunk, a hitében rejlő igazság miatt, a szenvedések állandó hordozója lett. A régiékhöz ragaszkodó makacs elszántság rövidesen feltámadt ellene. A türelmetlenség féltékeny szelleme sokszor ismétlődő halálos támadást intézett ellene. Az erőszak hatalma sokszor akarta eltörölni a föld színéről. Nagy veszteségek miatt, súlyos megpróbáltatások között nem egyszer kellett élet-halálharcot vívnia létéért és fennmaradásáért.

Mi tartotta fenn unitárius egyházunkat nagy küzdelmek idején szenvedésben, veszteségben? Miféle csodálatos erő segítette, hogy létét veszélyeztető rázkodásokból, ha számban megfogyva is — mert kicsinyhitűek és gyöngék mindig voltak —, de lelki erőben és buzgóságban rendesen megújulva és tetre készen került ki?

A hitigazság és hitbuzgóság ereje, különösen pedig az abból fakadó áldozatkészség parancsoló szelleme! Az a szellem, amely mindig idejében érezte meg és megértette a nagy életigazságot, hogy „aki adakozik, annál inkább gazdagodik“. Új erőt nyer maga és új erőt ad másoknak. Az az erő, mely ha egyszer valahol az eszme igazságáért megvethette lábát, semmi fel nem tartóztathatta elhatározásában, hogy segítse az eszmét. Az az erő és szellem, mely

időről időre hősokeket teremtett és állított a haladás szolgálatába, akik vagyont és életet áldozva küzdöttek a hit igazságáért és az egyház jövőjéért.

Az áldozatkészség lelke szegénységben, üldözések között, zivatáros időkben sokszor dolgozott láthatatlanul a szivekben, hogy a szükség alkalmas pillanatában életet adó és megtartó erővé váljék.

Igen, az áldozatkészség anyagi és lelki gazdagságot jelentő ereje tartotta fenn a multban az anyaszentegyházat s hagyta reánk azt drága örökségül a mi szép és igaz unitárius hitünkkel egyetemben.

Sok volna felsorolni azoknak nevét, kiknek emléke az áldozatkészség ragyogó szépségében él egyházunk történetében; akik maguk vagy megértő lelkek támogatásával, közös akarattal templomot építettek, hogy legyen a hitnek erős vára, szenvedő sziveknek nyugalmat adó menedéke, bizni tudóknak csendes és megszentelt hajléka; iskolát emeltek, mert érezték a prófétai igazságot, hogy a nép tudomány nélkül elvész; pénzben, földbirtokban vagy egyéb javakban alapítványokat tettek, hogy legyen támasz a szükségben és biztató erő a megújuló próbák között... Forgassuk csak és olvassuk egyházunk történetét s meg fogjuk látni, hogy a történelem fenntartja és megbecsüli az áldozatkész szivek nevét és emlékét!

Reámutassunk-e arra, hogy amikor nehéz időkben kiméretlen kéz sújtotta és gyötrő szenvedésekkel ostorozta egyházunkat, veszélyeztetve hitünkben a vallásos gondolkozás legmesszebbmenő eredményét: hitelödeink összefogtak, hogy megmaradt erejükkel mentsek a menthetőt s az utókor előtt a szent örökség méltatlan örizőinek ne látszódjának... Tanulmányozzuk csak a nehéz idők szenvedés történetét s meg fogjuk látni, hogy a szerető szív keserű könnye hányszor száradt fel az áldozatkészség örömeiben!

Oh sokszor volt úgy, hogy a szükség pillanataiban a gazdag szívesen juttatott vagyona feleslegéből, avagy erején felül is az egyház megmentésére, a szegény pedig verejtékes munkával szerzett filléreivel még a szükségesből is örömmel áldozott a hit oltárán!

S az áldozatkészség nemesebbé tette a szívet, egyházasabbá a gondolkozást, vallásosabbá az ember egész lényét. Az áldozatok nyomán megújult az érdeklődés a hit, a vallás, az egyház iránt. Nemcsak újjászülte a vallásos szellemet és egyházszeretetet, hanem erőt adott a hitnek, megacélozta a jellemet, gazdagabbá tette a lelket és kitartóbbá az akaratot, biztosította az anyaszentegyház létét

és fennmaradását, hogy benne és általa éljen és uralkodjék az emberek között Jézusnak fenkölt szelleme s hitünkben mindjobban erősödjék a kereszténység legtisztább vallásos iránya.

* * *

De nemcsak a múltban, hanem a jelenben és jövőben is az áldozatkézségben rejlik számunkra a megtartó erő.

Már a mondottakból is megtetszik, hogy minket, unitáriusokat, sohasem emelt játszva a sors keze. Nem ismerjük az életnek azt a kedvezését, mely saját erőfeszítésünket feleslegessé teszi.

Ha valamikor, most igazán a saját erőnkre és buzgóságunkra vagyunk utalva.

Bár negyedfélszáz esztendő alatt sokszor ismétlődött egyházunk életében a megpróbáltatások ideje: ma mindennél jobban érezzük a mostoha idők sújtó kezét. Ezért gyötrik nehéz gondok a jobbagnak lelkét és hovatovább mind sötétebbre a jövő képét. Mert ki ne látná, hogy a fajunk gyöngülése folytán máris vérzik egyházunk? Viszont az egyház fokozatos erőltetésével holtra gyöngül fajunk. Vallásos hitünk meglankadásában s régi emlékeink, iskoláink és intézményeink pusztulásában veszélyeztetve van édesen zengő anyanyelvünk. Magyarságunk pusztulása gyógyíthatatlan sebeket üt egyházunk testén...

Miért hát a közöny, a mozdulatlanság, a félrevonulás annyiak részéről? Miért az önző érdekek felülkerekedése úgyis szomorú világunkban? Hát úgy meglankadott volna a szeretet és hitbuzgóság ereje az emberek között, hogy az ég örvendetes biztatását olyan könnyen elhomályosíthatja a földi érdek romboló szelleme s a múlt tanító erejét meggyöngítheti az új idők reánk nehezedő, tartósnak látszó szenvedése?... Hinnünk kell, hogy a gonoszság ereje sem űzheti a végtelenségig vad játékait ebben a bűnös szenvedélyektől ostromlott világban. Biznunk kell benne, hogy féltve őrzött eszményeink nem veszhetnek homályba, hogy gyermekeink majd még a lelkesítő példákat is nélkülözzék. De ha lelkünknek még meglevő tűzét is könnyelműen kialudni hagyjuk, félni lehet, hogy egyházunk fenntartó ereje egyre fogy, mert buzgóságunk lankad s áldozataink lassan egészen elapadnak...

Igaz volna-e, igaz lehet-e, hogy a múlt már nem példa nekünk?!

Csoda-e, ha a jelentkező bajok és fenyegető veszély láttára

kínok égnek a pásztorok, a vezetők lelkében? Csoda-e, ha a reánk nehezedő felelősség érzetében sokszor és szüntelenül ismétljük a rég megállapított igazságot, hogy „aki adakozik, annál inkább gazdagodik, de aki megtartóztatja magát az adakozástól, az ugyan szűkölködik“, tudva, hogy milyen fontos tényező s milyen hatalmas fenntartó erő a megértő áldozatkészség ma is az egyház életében?

Mert ha az anyagiakban talán bővölködnénk is, reménytelenül szegények lettünk, ha az anyagiak miatt lelkileg szűkölködünk!

Tisztán kell hát látnunk a jelent s kellő komolysággal addig mérlegelnünk a jövőt, amíg minden tekintetben egészen szegények nem lettünk!

Meg kell értenünk idejében, mert hitünk természetes voltából és eszméink tisztaságából is önként következik, hogy anyaszentegyházunk sorsát és fajunk fennmaradását véletlen csodákra nem bízhatjuk. Megértő szivekre, őszinte és el nem csüggedő hitbuzgóságra, a saját áldozataink gazdagító és lelkesítő erejére van szükség, hogy élni tudjunk.

Ha elődeink szent örökségét minden körülmények között minden erőnkkel megvédeni nem tudnók vagy nem akarnók, talán soha ki nem pótolható és helyre nem hozható lelki szegénységről tennénk bizonyosságot. Biztatnunk kell tehát magunkat, hogyha a jó Isten e földre hívott minket s hitünket bennünk a maga lelke által megvilágosította, ha fajunkban és egyházunkban annyi vész és viaszály között megtartott, úgy kell lenni, hogy célja van velünk e földön s célját sokszor próbákon át valósítja. Tehát mostani próbáink ellenére is rendíthetetlenül kell álljon a hitünk, hogy egyházunk fontosabb eszköz az isteni gondviselés kezében, minthogy emberi erő megsemmisíthetné. Ha eddig nem úgy lett volna, a próbák tüzeiben kell megingathatlan meggyőződésünkké váljék, hogy az unitárius hitfelfogás nem hiszékeny emberek alkalmi és időleges gondolata, hanem az ember isteni lelkének szabad és szükségyszerű nyilvánulása. Unitárius egyházunk nem véletlen okok vagy felületes gondolkozás eredménye, hanem tiszta látás, mély vallásosság és magasabb isteni erő alkotása, melynek hivatása a hit és szellemi világ haladása érdekében meg nem szünhetik soha.

Nem természetes-e tehát, ha ilyen meggyőződés mellett unitárius egyházunk a hit igazságáért és a lelki világ gazdagodásáért jogosan és bizton számít minden időben a tagok megértő áldozatkészségére? Hisz a hitért és egyházért hozott áldozat olyan for-

rás, melynek vize időről-időre frissíti az életet és növeli a lelki erőt. E felfrissülés és lelki izmosodás nem csekély biztosítéka a jövőnek.

Az áldozatkészségből származó felfrissülésre és megerősítésre anyaszentegyházunknak annál inkább szüksége van, mert az egyéni, családi és faji érdekeken túl egyidő óta mind követelőbb erővel tárul elénk a nagy hivatás, hogy az unitárius eszmét mindinkább a világ eszméjévé, első sorban a miveltek emberek közkincsévé tegyük. Akár gyöngeség, akár határozatlanság miatt pazarlódhatik-e hát avagy egészen felemészthető-e még meglévő és megszereshető erőnk kizárólag oktalan támadások és létünk védelmében?

Az volna a feladatunk, hogy a világ unitáriusaival s a velünk egyetértőkkel kezdet fogva, mindannyiunk lelkéből élő láncot fűzve, jobban összekapcsolódva, minél szélesebb körben valósítsuk Jézusnak hitünkben ápolttiszta szellemét és építsük a lelkek javára Isten országát. Megelégedhetünk-e hát a fájó érzéssel, hogy erdélyi magyarságunk szomorú tragédiájában anyaszentegyházunk is vérző áldozat? Nem kell-e halogatás nélkül odaadóbb és önfeláldozóbb kötelességeink tudatára ébrednünk és idejében talpra állanunk, hogy a késedelmeskedés miatt tán még inkább bekövetkezhető lelki szűkölködés helyett, erőnk és javaink okosan mérlegelt áldozatul hozatalával a biztos megmaradásig gazdagodjék és erősödjék egyházunk?!

Igen, most az életküzdelem nagy harcaiban kell féreérthetetlenül bizonyosságot tennünk arról, hogy nevünkhöz és hitbelfelfogásunkhoz méltóan egységesek vagyunk s összefogva és együtt-érezve, ki tudjuk termelni magunkból a megtartó erőt. Most, a próbák tüzeiben, kell megmutatnunk, hogy hitünk a Jézus szelleméből táplálkozik s egyházunkban az Isten lelke működik. Most kell újjászületnünk az anyagi és lelki áldozatokban, mert anyaszentegyházunknak most van igazán szüksége arra. Most kell megértenünk, hogy „aki adakozik, annál inkább gazdagodik; de aki megtartóztatja magát az adakozástól, az ugyan szűkölködik“, mert most anyaszentegyházunk létéről s az egyházban egy nehezen és hosszú időn át tartó, fenkölt lelki világ biztató jövőjéről van szó! Most az ideje, hogy ne csak büszkén nézzünk a múltba, hanem bátran, kötelességtudólag, életet hirdetve tekintsünk előre, tudva, hogy ma az egyházban él a faj s vallásos hit nélkül nincs és nem lehet sehol örvendetes és megnyugtató élet!

Jöjjön hát segítségül minden megértő szív a közös cél érdekében. Segítsen fölírni egymásnak a lelkét, hogy mindenki öntudatra ébredve, meghozza méltó áldozatát a jelenben s becsületesen harcoljon a jövőért. Kiáltjuk a fülébe, vessük a szívébe anyaszentegyházunk minden tagjának, hogy a mai helyzetben hite, egyháza és faja érdekében mindenkinek van kötelessége s azt legjobb ereje szerint kell teljesítenie. Járjunk szét a Jézus türelmes, de bizakodó lelkületével, az apostolok ébresztő szavával, a reformátorok bátorságával s egyiknek, mint másiknak teremtő erejével s úgy hívjuk életre unitárius egyházunkban és magyarságunk életében a megértő szellemet, a magasabb gondolkozást, az új akaratot és annak tetteit. Kopogtassunk be minden hajlékba bizó hittel, legyünk csüggedést nem ismerő szószólói az idők halasztást nem tűrő, nagy követelményeinek; keressünk meg minden eszközt és módot bajaink orvoslására, létünk biztosítására. A tervszerű, az öntudatos, az önfeláldozó munka bizonyosan sokaknak fogja az öröm és megnyugvás érzésével hirdetni, hogy unitárius egyházunkban vannak megértő lelkek, van áldozatkészség s így lelki gazdagodás, van unitárius megújulás és megtartó erő!

Kovács Lajos.

Jegyzetek Channing Ellery Vilmos életéhez.

— Született 1780 ápr. 7-én, meghalt 1842 okt. 2-án. —

Az amerikai Dávid Ferencről, Channing Ellery Vilmosról kívánok megemlékezni. Jól tudom, hogy felette nehéz feladat ez, mert a Channing élete egyike a világtörténelem legmagasztosabb és legfenségesebb élettörténeteinek. Nem terjedett 70—80 avagy 90 évre az éveinek száma, mindössze csak 62 éves volt, mindazáltal e 62 évvel a 19-ik évszáz szellemóriásai között bátran mondhatjuk összes életrajzíróival együtt, hogy Channing a legelső helyen állott és áll.

A híres szabadgondolkozó Emerson, „Az emberi szellem képviselői“ címen írt jeles művében Plátót bölcsésznek, Swedenborgot misztikusnak, Shakespearet költőnek, Napoleont a világ emberének, Goethe-t írónak, Channinget az új idők szentjének, prófétájának nevezi.

Tegyük föl, hogy Emerson, mint honfi- és kortárs s aztán még inkább mint unitárius, ítéletében elfogult lett volna s azért állította volna, hogy szent volt, lássuk meg Renant, az új idők nagy francia emberét, hogy miképpen emlékezik Channingről. Renan így ír: „Channing egy igazi próféta volt, mert a jövő evangéliuma harangjának első intő hangját tisztán hallotta. Önöknek okuk van tisztelni a 19-ik évszáz szentjeinek egyikét s bizonyára a legnagyobbat mindazok között, kiket Róma szentté avatott. A Channing tanításai a béke és szeretet tanításai s igazaknak maradnak mindig, bármi legyen is a tudomány és szabadszellelem evolúciója“.

Egy angol ujság pedig (Christian Life) azt írja, hogy: „Channing unitárius szent és emberbarát“. Kell-e és lehet-e ennél hivebben és igazabban jellemezni egy tökéletes embert?

Channing Ellery Vilmos az északamerikai köztársaság Rhode-Island államának Newport nevű városában született 1780 április 7-én. Mind apai, mind anyai ágon szabadságszerető és szabadságért küzdő előkelő, nemes gondolkozású családból származott.

Apja, a nagy szabadsághőssel és Amerika első elnökével,

Washingtonnal szoros és meghitt baráti viszonyban volt. Fájdalom, nagyrabecsült atyját a jeles jogtudóst 13 éves korában elvesztette. Kilenc árva gyermek maradtott a gyöngéd érzelmű és mély vallássossággal bíró édes anyával gyászbán. E veszteség nagy hatással volt a 13 éves gyermekre, mert kevés lévén a vagyon, a megélhetés gondja e gyermek ifjú vállára is nagy mértékben ránehezült.

Az anyai gyöngéd szeretet és szives figyelem, mint a nagy Széchenyi grófra és a dicső emlékü ifj. br. Wesselényi Miklóstra, úgy Channingre is igen nagy hatással volt.

De a kor is elhatározó befolyással volt tagadhatatlanul a fogékony lelkű ifjúra, a mi meg is látszott egész életműködésén. A szabadság, egyenlőség és testvériség nagy korszaka volt gyermek és ifjú korában s miután ezen levegő megtelítette lelki világát, onnan és abból származott minden írása, cselekedete, melylyel a rabszolgaság eltörlését, a munkásság anyagi és szellemi javítását, az egész emberiség önmivelődését soha meg nem szűnő erővel és lelkesedéssel szorgalmazta és munkálta.

Már gyermekkorában játszó pajtásai társaságában nem tűrhette a nagyobbak erőszakoskodásait. A kisebbeket és gyengébbeket védelmezte és pedig oly megértő szeretettel, hogy az erősebbek is meghajoltak szívjósága és lelki nemessége előtt.

Társaitól méltán kapta a „békebíró“ szép címet, mert gyakran szolgáltatott a civakodók között igazságot.

Értelmében és lelkületében mindig a szépre, jóra és nemesre törekedett. A jellemtisztaságra már tanuló korában nagy súlyt fektetett. A legjelesebb emberek műveiből szeretett meritgetni és így a legigazabb és legtisztább eszű és jellemű emberek követőjévé vált. Ő maga írja, hogy e szókat: „Szeretet, Igazság, életem egész folyamában nagy kezdőbetűkkel írtam“.

Egy tanulótlarsa pedig így jellemzi: „Oly tiszta ész, oly nemes jellemmel soha nem volt egyesülve.“

A Boston melletti Cambridgeben levő Harvard Collegiumban végezte tanulmányait 15 éves korától 8 éven keresztül. Az írásban, szónoklásban, történelem és bölcsészetben igyekezett magát leginkább fejleszteni s mikor majdnem mindenki azt hitte, hogy jogi, orvosi vagy politikai pályára lép, hol nagy jövő állott előtte, mindenek meglepetésére a papi pályát választotta, így okoskodván

magában: „Gondolatom szerint tágasabb tere nyílik a hasznos működésnek és tiszteletnek a lelkeszi hivatalban.“

Hogy árvaságba jutott testvéreiről is gondoskodhassék, házi nevelő lett, ahol a sok szellemi munka és egy veszedelmes tengeri út úgy meggyengítette testileg, hogy tökéletes egészsége többé nem volt.

Ez időben erős lelki harcokon ment keresztül, amit a megkísértés idejének is nevezhetünk. Lássuk meg e nagy küzdelmet saját leveléből: „*Értelmi és erkölcsi* harcokban a szív és lélek oly elborító izgalmain mentem át, hogy egész éjeken került az álom s már-már emésztési erőm is megromlott. De mégis hálaérzettel gondolok vissza a magány és gyakori elsötétedés ama napjaira és éjszakáira. E fájdalmas próbák közepette ment véghez bensőmben amaz életkérdés eldöntése: hogy lényem magasabb vagy alsóbb elveinek engedjek-e; hogy a szenvedély, a világ áldozata legyek-e, vagy az Isten *szabad gyermeke és szolgálja?*!“

E nagy harcokban Channing döntött és győzött. Elhessegette magától a gonosz kísértést, mint az Úr Jézus a pusztában s lett Isten szabad gyermeke és szolgálja, mert elvetette magától a Szentháromság hitét, gondolatát és választotta azt, amit választott régen Dávid Ferenc: az egy igaz Isten hitét, egyszemélyiségét.

Erről a belső lelki küzdelemről a magyar reformátusok egy nagy szabadgondolkozású embere, a már néhai Szász Károly püspök így írt 1863-ban a sárospataki füzetekben: „Channing azért fordult el a kálvinizmustól, mivel szerinte e tan megalacsonyítja az emberi szellemet, abszolút alárendeltségbe állítván azt Istenhez. Azon tan, mely az emberi akaratot szabad helyett szolgálakatnak állítja, mely szerint tehát nemcsak a természeti világban, hanem az ember saját erkölcsi belvilágában is, Isten minden és az ember semmi — e tan Channing öntudatát fellázította“.

Ámbár Channing többször és nyíltan hangoztatta, hogy ő sohasem volt Szentháromság-hívő, mégis ez időtől kezdve teljesen egység-hívő szellemben írt és tanított egész életén keresztül. Mindazáltal a felekezetieskedést sohasem szerette és oly magas és nemes szellemi életű volt, hogy Channinget e téren minden más vallásuak a legtökéletesebbnek tartották és ismerték.

Kétévi nevelősködés után másfél évet a családi körben töltött. Ezután kevés ideig tanár volt, mikor is az alig 23 éves ifjút egyszerre két egyházközség hívta meg papjának, mint egykoron nagy

szellemű elődjét: Dávid Ferencet. És csodálatos, hogy Channing nem a nagy, hanem a kis egyházközség meghívását fogadta el, azért, hogy jobban megfelelhessen hivatásának és több időt szentelhessen az emberiség szent ügyének szolgálatjára.

Boston városának Szövetség-utcai gyülekezetében lett tehát pap 1803-ban, ahol is majdnem 40 évig teljesített szolgálatot. 16 év múlva újabb templomot kellett építeni, mert a kis templom az erősen megszaporodott gyülekezetet nem tudta már befogadni.

Beszédében, szónoklataiban értelem, lélek volt egyszerűséggel és teljesen érthetőséggel kapcsolatban. Egész életén keresztül teljes szívbeli örömmel gondolt egy kislány hallgatójára, ki édesanyjának egykor, midőn Channing egy prédikációját végig hallgatta, így szólott: „Én mind egy szóig értettem, amit a Tiszteletes úr mondott.“

Már életében oly nevezetes ember volt és oly nagy hirnévre tett szert, hogy nemcsak Amerikában, hanem Európában is már elismert tekintély volt. Egy angol uraság Amerikába készülvén, leánya ilyen szavakkal búcsuzott az apjától: „Két dologért irigyellek téged: *látni fogod a Niagara vizesését és Channinget.*“ Önkéntelen eszébe jut az embernek Zakheus esete, ki az út melletti fügefára mászott, hogy az idvezítő Úr Jézust megláthassa. Jézust és Channinget meglátni — a boldogságnak már egy érzete.

Családi élete szép és boldogító volt. Édes anyja holtáig vele volt. Isten több gyermekkel áldotta meg frigyüket. Önként érthető dolog, hogy családjában és gyermekeiben az istenfélelem, a szeretet, az erkölcs és hit legteljesebb mértékben uralkodott.

Amerikában gyakran utazott s minden ilyen útja alkalmával beszédeket és felolvasásokat tartott, ahol és amelyekben Channing lelki életének nagysága teljes mértékben megnyilvánult.

Unitárius egyházunknak valódi éltető lelke volt, áldásteljes működésével kapcsolatban, mintegy 120 unitárius egyházközségnek ő volt létrehozója, megteremtője. Amely városban megjelent, ott úgy fogadták, mint hajdan Dávid Ferencet Kolozsvár városának Torda-utcájában: hévvel, lelkesedéssel és rajongással, avagy Kossuth Lajost angliai és amerikai felolvasó útjában.

Írásának, szónoklatának teljes erejével harcolt a rabszolgaság ellen, olyan nagy mértékben és nagy hatással, hogy a felszabadított szerezcsenek részére 100 milliókat gyűjtöttek s Afrika nyugati partján egy nagy földterületet vásároltak, ahol a szabaddá tett

négernek Liberia néven szabad köztársaságot alkottak, amelyben a Channing képe és emléke a legnagyobb tiszteletben és elismerésben részesül mind a mai napig.

Az tény, hogy más nagy és jeles emberek is részt vettek a rabszolgaság felszabadításának jeles munkájában, de a vezérszerepet úgy ebben, mint a jóra vezérlő egyesületek létrehozásában és a szesz élvezése elleni nagy küzdelemben Channing vitte.

Az önmivelésről tartott felolvasásában oly nagy erővel küzd a szesz italok élvezete ellen, hogy minden tévelygés és nagyzás nélkül állíthatjuk, miszerint az Egyesült-Államok mai szesztilalmi törvénye ennek a kezdeményező lépésnek a következménye.

Többek között pl. így ír: „Már, ha igaz az, hogy a vétkeknek nagy része a szesz italok használásából ered; ha a szegénység és dolgozó-házakat, a börtönöket és fenyegető intézeteket nagy mértékben azok foglalják el, akiknél az első és fő rugó a vétkekre a pálinkagyárból és korcsmából származott; ha a gyilkosság és lopás, a tulajdon és élet elleni legiszonyubb megtámadások a leggyorsabban a mértéktelenségnek a kifolyása, vajjon a kormány nincs-e kötelezve, hogy törvényhozás útján megakadályozza az ily rettentő társadalmi rosszakat szülő, ingerlő szerek árulását, stb.?”

Tuckermann József hittudós felett tartott emlékbeszédjében, jellemző szavaival így festi e nagy emberbarátot az emberi sors feletti kesergésében: „A szegénység főképp a szesz italok szerfeletti élvezetének tulajdonítható és hogy ez rendkívüli mértékben súlyosítja a szűkölködők állapotát.” Továbbá ezt mondja: „Oly érzéssel tekintett a pálinkát mérő boltokra, mintha egy pokolba nyúló farkasveremre tekintett volna.”

Az önművelésre való megállapításai ma és minden időben, nagyon megszívlelendők, mert ezeket mondja: „Mi főleg könyvek által élvezzük a kitünőbb elmékkel való érintkezést s ezt mindenki elérheti. A legjobb könyvekben nagy emberek beszélnek velünk, átadják nekünk legbecsesebb gondolataikat s lelkeiket a mieinkbe öntik. Hála legyen Istennek a könyvekért. Nem baj, bármily szegény vagyok. Nem baj, ha korom leggazdagabbjai nem is térnek be homályos hajlékomba. Ha a szent írók betérnek és helyet foglalnak fedelem alatt, ha Milton átlépi küszöbömet, hogy nekem a paradicsomról zengjen és Franklin, hogy engem az ő gyakorlati bölcsességével gazdagítson.”

Mindent az emberért tett, mert nagyon szerette embertársait,

lett légyen fehér vagy fekete az. Ezért írja, hogy: „az ember név nagyobb az elnök vagy király névénél“.

Nem csoda, ha halála alkalmával megsiratta Európa is, Amerika is.

Halála elég korán jött és mégis sokat élt, hála a jó Istennek. 1842 október 2-án halt meg. Ezt megelőzőleg útban volt, mely utazás közben lázas beteg lett. Mint egyik országos hírnévnek örvendő püspökünk: Aranyosrákosi Székely Sándor, úgy a jeles és világhírű Channing is utazásban kapott halálos betegséget.

Szülővárosában 30 ezer dollárnyi összeggel 1880-ban, születése 100 éves emlékünnepele alkalmával, Channing-templomot emeltek ilyen felirattal:

A hit, remény és szeretetnek

1780

Channing Ellery Vilmos

Emlék Templom

1880.

Összes művei 1856-ban jelentek meg Bostonban 15-ik kiadásban.

1880-ban pedig 100.000 példányban adták ki és hamarosan mind elfogyott.

Magyar kiadásban is megjelent hat kötet az 1870—1880-as években, a nagynevű Kriza püspök kezdeményezésére, unitárius papok és tanárok fordításában. Sajnos, csak ez egyetlen magyar kiadás jelent meg, holott érdemes volna, hogy falun levő hiveink is megismerjék az egyszerű és könnyen megértendő irállyal megírt, sok hasznos iratokat, vallásos és szociális dolgokról írott műveket, jeles életiratokat és szépen zengő prédikációkat Istenről, Krisztusról, egyházzól, emberről és lélekről.

Végtelen sok anyagi és erkölcsi haszon hárulna mireánk ezen művek megismeréséből, „mert megnyerné szívünket vallásos érzelmének ereje által és uralkodnék azokon“, a nagy Emerson mondanása szerint.

Fájdalom, más vallásuak a nagy művelt országokban sokkal jobban ismerik, többre becsülik és értékelik Channinget, mint mi, legalább is erről tesznek tanúságot elhangzott beszédek és írásos vallomásaik.

Igy pl. Stanley, hirneves anglikán lelkész, azt írja, hogy egy-

szer sem prédikált, hogy Channing nevét ne említette volna vagy műveiből ne idézett volna. Sirját meglátogatta s a kövön az van írva, hogy nemcsak ama egyház hívei tisztelték, melynek tagja volt, hanem az egész keresztény világ. A franciák új Feneionnak nevezik, a németek új Schleiermachernek. Channing, mint ember: görög, mint polgár: római s mint keresztény: apostol.

Herford mondja: „Channing nemcsak Amerikáé — hanem Európáé is.“

Még hizelgőbb egy jeles olasz államférfi, Terenzio Mamiani mondása, mely így hangzik: „Olaszthonban a vallás lehetséges, de csakis a Channing-féle szellemben és irányban.“

Becher Henrik, kongregacionálista jeles szónok, így szól mihozzánk, unitáriusokhoz: „Ne gondolják, unitáriusokul, hogy Channing csak az Önöké, mert Ő a miénk is. Ő világosságul szolgált ama napokban. Ha Channing a róm. kath. egyházhoz tartoznék, szent lett volna; de azért nem kevésbé szent, mivel unitárius.“

Cadet Felix, a párisi elemi iskolák felügyelője, ezt írja: „Boston egy második Franklint adott nekünk, egy második vezért az erény régióiba.“

Clarke, Amerika első teológusa és kiváló egyházi író, a buzditást Channingtól nyerte. Szerinte: „Pál apostol óta senki se látta oly tisztán, mint Channing, amaz idő elközeledését, midőn a krisztusi szeretet és igazság hatalma által az ellenségeskedések megszűnnek s a különböző felekezetek egymásnak a békejobbát nyújtják.“

Martineau szintén Channing hatása alatt volt utóbb, mert előbb Pristley-t követte. Egyidőben Martineau és két angol unitárius paptársa 13 anglikán pappal vitáztak és nyertek is. E vitát Channing nagy figyelemmel kísérte és az angol vallásos életre sok jót remélt, ami be is következett.

Ime röviden megszólaltattam a művelt világ különböző hitű és gondolkodású emberei közül a legkiválóbbakat és azok kivétel nélkül a legnagyobb elismeréssel emlékeznek meg Channingről és kiváló tisztelettel hódolnak emlékének; nemcsak, hanem egyenesen szentnek nevezik, ami a lelkiületnek tisztaságát, a vallásos hitnek és életnek legmagasabb fokát jelenti. S mindezen és ezekhez hasonló megállapítások jellemes életéből, cselekedeteiből, írásaiból, Isten- és emberbaráti szeretetéből kifolyólag vannak megállapítva, ami azt mutatja és bizonyítja, hogy krisztusibb módon ember nem élhet, nem cselekedhetik, mint tevő azt Channing.

Bizony mondom, miszerint igaz is az ő írása, midőn így ír: „Semmi sem oly szükséges, mint a polgároknak és kormányzóknak felébreszteni a keresztény erkölcsi törvény legfőbb hatalmáról való meggyőződést. Ha ez megeshetnék, a föld nem lenne, mint ahogy most bizonyos mértékben van, a pokol képe, hanem újra paradicsomi ékességet kezdene felölteni, mert az államnak semmiféle döntvénye fel nem oldoz az erkölcsi törvény alól.“

Aki így ír, így él, így tanít, az csakugyan valóságos apostol.

Simor hercegprimásnak az esztergomi bazilikában márványszobra van prédikáló alakban, ami nagy megtiszteltetés és kedves emlék. Channing emlékére ezelőtt 50 évvel a hálás utókor és az emléket tisztelő kegyelet születése, 100 éves emlékünnepejére, templomot épített, ami sokkal többet érő a szobornál.

Mi és a mieink, a szívünket, lelkünket tegyük templommá, melyben a nagy és szent emlékű Channing emléke mindig éljen s minket és mieinket is éltesse az ő és nagy mestere, a Krisztus szellemében, mert: „Elég a tanítványnak, ha olyan, mint az ő Mestere.“

Péter Sándor.

Unitárius hiszekegy.

Azt hisszük, talán nem lesz érdekesség nélkül való magyar unitárius olvasó közönségünk előtt *H. Bodell Smith* angol papnak magaformálta unitárius hiszekegye, amint az az „Inquirer“ angol unitárius folyóirat február 14.-i számában olvasható.

Íme a cikk teljes egészében :

A mi unitárius hiveink jelentős többsége s bizonyára a más-vallású érdeklődő közönség is kétségkívül örülni fog, ha egy olyan hitvallást olvashat, amely a jelenlegi unitárius felfogást tisztán fejezi ki. Bátor leszek az alábbiakban kifejteni a mi unitárius álláspontunkat s nagyon fogok örülni, ha más unitárius hiveink tudatják velem, mennyiben értenek egyet az én hiszekegyemmel, avagy találnak-e benne egy s más változtatni valót.

Az unitarizmust az igazság után való szabad kutatás jellemzi s e kutatásban igyekszik mindig az *egység* alapján állani. Az effajta kutatás szükségképpen való eredménye az, hogy a megtalált és a hitvallásban kifejezésre juttatott igazságnak összhangban kell állnia a józanésszel és mindazon tapasztalati tényekkel, amik akár a tudományban, akár a szentírásban, akár pedig a mindennapi élet közönséges megnyilvánulásaiban föllelhetők. Minthogy pedig naponkint újabb-újabb fölfedezések gazdagítják a tudományt, a mi hiszekegyünknek sem szabad megmerevedett, változhatatlan tételekből állania, hanem igazodnia kell az újabban feltalált igazságok után.

A hit és tudomány mai állásában én az unitárius hiszekegy tételeit a következőképpen fogalmaznám meg :

Hiszek egy Istenben, aki nem más, mint egyedül való, osztatlan főhatalmasság és minden életnek forrása. Hiszem, hogy Ő az egész mindenséget átfogó ész és akarat, ki teremt és fenntart mindeneiket ; hiszem, hogy Ő atyja minden emberi léleknek, ki

gyermekait soha el nem múló, változhatatlan szeretettel szereti örökké.

Hiszek az egész emberiség egységében. Az emberek mindnyájan gyermekei az egy Istennek, kiket Ő a maga isteni természete részeseivé azért tett, hogy legyenek tökéletesek, mint az ő mennyei atyjuk tökéletes. Minden egyes ember tagja az egész emberiségnek; ezért mindnyájunk kötelessége egymás gondját fölvennünk s arra törekednünk, hogy az emberek általános testvéri egysége megvalósuljon.

Hiszek Jézus egységében, egyetlen természetében, ki született, mint más ember; fia Józsefnek és Máriának; hiszem, hogy ő valóságos ember volt a többi emberek között, hogy ő testvérünk, ki Istentől való függésében az Isten atyaságának s az egész emberiség testvériségének prófétájává lőn s az igaz életre nagy példát mutatott.

Hiszek az összes embereknek Istennel való egységében, amely emberek mindnyájan gyermekei az egy ömagától való, mindent át-fogó atyának. Ez egység pedig akkor nyilvánul meg a maga teljességében, ha minden mi emberi ügyeinkben az isteni akaratot cselekszük.

Hiszek az általános haladás egységében. Hiszem, hogy minden haladás az emberek megigazulása felé vezet, kiterjeszti az igaz testvériséget és növeli s részben megvalósítja az embereknek a tökéletes életre vezető nagy szándékát.

Hiszek a hit egységében, amennyiben egy hit sem lehet más, mint igazságosság, vagyis annak cselekvése, ami méltányos egyfelől Istennel szemben gyakorolt imádkozásunkban, másfelől az emberekkel szemben tanusított magunkviseletében; ez az az egyetlen hit, amit minden felekezet, minden nép és minden ország elfogadhat.

Hiszek a halhatatlanság egységében, mint amely halhatatlanság nem egyéb, mint egyetlen és szakadatlan folytonosság ebben és a jövő életben és amely az örökkévalóság nagy iskolájában szerzett tapasztalatokon és tanításokon keresztül végtére is az egész emberiséget a tökéletes élet nagy céljához vezeti.

Hiszek minden igazság egységében, mert az igazság, nevezék azt bármilyen néven, legyen az akár vallási, akár tudományos, politikai, ipari, társadalmi, vagy bármiféle más igazság, mind meg-egyeznek egymással abban, hogy az isteni akaratból fejez ki vala-

mit. Minthogy pedig minden dolog, mely külön-külön megegyezik egy másik dologgal, egymással is megegyezik: ezért minden igazság végeredményben egy.

Hiszek a világbéke egységében, mely a nemzetek nagy családjainak megegyezésével és együttműködésével fog létrejönni úgy, hogyha közös erővel munkáljuk az összes népek egyforma biztonságát, lévén egy nép jóléte az egész emberiség jóléte.

Hiszem, hogy Istennek országa megvalósítható e földön, ha életünk minden megnyilvánulásában és minden, mi dolgainkban közös megegyezéssel keressük először Isten igazságosságát és ezáltal a folyton növekvő emberi boldogság gyönyörűséges cselekedeteit munkáljuk szüntelen.

Ilyenformán festene körülbelül az én hiszekegyem, amely, merem állítani, majdnem mindenben megfelel a mai unitarizmus teológiai álláspontjának. Összhangban van Jézus tanításaival s az ő hirdette valódi keresztény evangéliummal; amellet észszerű és Istenről, az emberről, az élet céljáról s az ember rendeltetéséről való eszméket megfelelő módon juttatja kifejezésre.

És ez az unitárius kereszténység az a hitforma, amire az egész emberiségnek manapság legnagyobb szüksége van. Csakhogy a világ róla édeskeveset tud. Mintha mi magunk rejtenők szányszándékkal véka alá. Pedig a mi vállainkra nehezedik az a terhes feladat, hogy ismertté tegyük az egész emberiség előtt. És a mi vállainkra nehezedik a súlyos felelősség is. Volna csak nekünk egy unitárius Wesley Jánosunk, aki az ő lobogó lelkületével fel tudna rázni közönyösségünkől, akkor, meg vagyok győződve, a legnagyobb vallási megújhodást tudnók létrehozni, amit valaha is a világ látott s mérhetetlen áldást árasztanánk az emberek millióira.

Eddig szól a cikk. Az „Inquirer“ március 8-iki számában ismét megszólal Bodell Smith, jelezvén, hogy a lefolyt pár heti időközben sok papi és világi ember nyilatkozott elismerőleg és helyeslőleg az ő hiszekegyéről. Úgy látszik, aláírásokat is gyűjt az ő hitformája érdekében s azt tervezi, hogy a jövő évi angol unitáriusok nagygyűlése elé terjeszti hivatalos jóvágyás végett.

Ha ez megtörténik, tervbe vette az ügy egyházi és társadalmi propagálását és soraiból, a józan megfontolás mellett, annyi ideális lelkesedés hangzik ki, hogy hajlandók vagyunk hinni: Bodell Smithben megtaláltuk az új, unitárius Wesley Jánosunkat.

Adja Isten, hogy úgy legyen!

Márkos Albert.

Egyháztörténelmi adatok.¹

1919 januárjában a budapesti unitárius egyházközség irodájában azt a hirt kaptuk, hogy a népkormány a vallásügyi minisztériumot meg fogja szüntetni s az egyházi anyakönyvektől kezdve, minden egyházi és vallási vonatkozású felszerelést: kegyzsereket stb. el fog kobozni, vagy ki fog venni az egyházak kezéből. Az egyházak vezetői a hír vétele után küldöttséget szerveztünk és kihallgatást kértünk a kultuszminisztertől. *Garami* főnépbiztos fogadta a 40—50 férfi- és nőtagból álló küldöttséget. A küldöttség férfi és női vezetői határozott hangon figyelmeztették a közoktatás vezetőjét, hogy igen veszedelmes talajra lépett, mert sem az egyházakat, sem a diplomákat egy tollvonással megszüntetni nem lehet. A teljhatalmú miniszter roppant hidegvérrel és teljesen mozdulatlanul hallgatta végig az elkeseredett beszédeket s a végén két szóban kijelentette: nem fogok tágitani szilárd elhatározásomtól.

Legrövidebb idő alatt megkezdődött a kiszállítás, összeírás és az elszállítás. Szerencsére becsületes keresztény férfiak is voltak a bizottságokban, akik minden tisztességgel jártak el. De a vége mégis az volt, hogy még a könyvtárunk egyrészét, a vallás irodalmához tartozó könyveket is szekérre rakták és elszállították.

Ezután olyan események következtek, amilyeneket csak a fékevesztett beháború szokott termelni. Minden elveszítette értékét, ami régi. Hogy az egyház után a család következett, hogy az egyházi szentségek után a családi szentségekre, a családra s a gyermekekre került sor, ma már nem feltűnő, de elgondolni is szörnyű, hogy a kis gyermeket leveszik az anya kebléről, az iskolás leánygyermeket felvilágosítják a nőiség titkairól, mert az új világ előtt semminek sincs értéke, ami régi.

Az egyházi emberekre s általában a burgeoisokra (burzsujok) nehéz napok következtek. Nekem is, aki a fővárosba voltam szo-

---

¹ Levéltári kutatások a budapesti kommunizmus idején.

rulva, bőven kijutott. Az élet és a megélhetés mindig hajszálon függött. Menedéket, rejtkehelyet kellett keresni és ilyeneket találtam: a Magyar Tudományos Akadémia levéltárában, a Tudomány Egyetem könyvtárában és az Országos Levéltárnak erdélyrészi csoportjában. Hat hónap legnagyobb részét ezekben a nagyszerű gyűjteményekben töltöttem s ami unitárius vonatkozást találtam, jegyzékbe vettem és a nevezetesebb darabokat nagy figyelemmel és pontossággal lemásoltam.

Szegény Erdély és szegény unitárius egyház! Mi nem történt veletek 1691-től 1848-ig.

Jónak látom a nevezetesebb okmányok közlését megkezdeni. Az egyháztörténelem egykori megírója — remélem — örvendezni fog, hogy a Keresztény Magvető *egyháztörténelmi adatai szaporodnak.*

1.

A sepsiszentiványi templom elvétele.

Megelőző közlemények a Ker. Magvető X. köt. 104. és 123. lapjain.

Orsz. Levéltár ad N. 6552/1793.

Anno 1726 Die 7-o July postulata pro parte Ecclesiae Romano-Catholicae Sepsi Szent-Ivanyiensis.

1-o Az Catholicus Pater Ö kegyelme számára a kepe annuatim azon mód szerént, mint praedicator idejében bé szolgáltatott, mindenektől sine tergiversatione administraltassék.

2-do in casu necessitatis tartoznak hasonló mód és régi usus szerént succuralni az említett ecclesiahhoz Épület dolgából úgy mint ha Épület és fundus körül való sövény fedeles kertel, amint illyen mezőföldön a szabad erdőből lehet épületre alkalmas borona fát és vesszőt kapni s szállítani.

3-io Ezeket ea conditionis declaratione kell kinek-kinek érteni, hogy a modo imposterum senki a Catholicusok közül semmi szín és praetextus alatt Praedicator semmi némü functióra (ezt értvén az Aatholicus Mesterről is) béhozni s admittálni absolute ne merészellen mind addig, valamig publica Authoritate a két fél között külömb determinatio nem léssen, és Tiszteletes Pater Ö kegyelmének is maga Superioritol dispositioja nem léssen hoc addito, ezen Conditio az elébbeni contractusnak ne praejudicaljanak, se derogaljanak ezen specificalt punctumoknak annualván subscribaltuc sequentimodo.

Szent Iványi Tamás deák m. p., Sepsi Szent Iványi Mihály deák nob. m. p., Pollyános Benedek m. p., Bartha Tamás m. p., Márkos László m. p., Berde István m. p., Berde Péter, Kese Ferentz, Berde Mihály, Benke Tamás m. p., Kese Balázs m. p., Benke Gábor m. p., Küss Páll Jakab, Kotsis Péter, maga személyében m. p., Jó András m. p., Földes Bálint m. p., Temerdek Sámuel m. p., Deák Ferentz m. p., Deák György ex. Consessu Dnor suorum terrestrium Domini Clementis Bartha Consortis Barbarae Lajos m. p. Én Bartha Kelemen subscribalok arol, hogy az Pater akarattya ellen Papot nem hozunk bé Szent-Ivánba, valamind Determinatio nem lészen ut supra.

Pro Illiteratis Bagoly Mihally és Orbán József manu aliena propter alliteraturam pronotatus Clemens Barta m. p., Benke János Senior m. p., Benke Mihály m. p., Szabó Mihály m. p., Szent-Iványi Sámuel Déák nobilis, s Tamás Deák ur sellére, Maxay Mihály, Tamás Deák ur tisztartója m. p.

2.

Ezen Subscriptionk alat emanalt Testymonialis azon elébbeni vinculum tenora szerént observáltatik mitöllünk és az másrésről is hasonlóképpen.

Sepsi Szent Iványi unitaria religion lévő becsületes Atyafiak a Szent Iványi Templom Catholicusok kezéhez lett reapicaltatása után az Ecclesiához praetendaltatott holmi egj darabb földről a Tisztelendő Szent-Iványi Catholicus Parochus szolgálit és jármos marháit amint be vitték volt előtt egy néhány napokkal, és mind a Patert maga személyében, s mind az egész Catholicus Rendeket illetlenül traktálták, abbeli errorokat, fogyatkozásokat és in perpetuum sopialni kívánván, egyenlő egy akaratból és meg égjezésből küldötték be a Tisztelendő Páter Ö kegyelméhez a Nemesség részről NS. Sámuel Déák uramot, a község részéről Kese Ferentzet, kiknek Ö kegyelme és a catholicus Rendek tőnek ilyen Punctumokat.

1-mo Ha a becsületes Unitaria Religion lévő Atyafiak ugy akarnak hogy mind mostani helytelen tselekedetek eltöröltessék, s mind ezután eshető rosz Consequentiaák eltávolittassanak legelsőben is minden illetlen szókat, terminusokat fegyvetődzéseket mellyel papi vagy saecularis catholicus rendek megbántódhatnak, vagy contumeliose bosszanthatnának, vagy a catholicus religio despectussára szolgálának magoktól eltávoztassanak. A templomot, Pa-

rochia és Scola házait és ahoz való erdőt, mezőt, réteket, faluban lehető pertinentiákat nem invádálják, sőt egész jussal, mellyekkel eleitől fogva eddig birattak és magok is életetni szoktak a T. Parochusokat élni nem impediálják, sőt magok is életetni kíványák, sub paena ártuculári seorsum Contravenientibus catum irrogandi, hanem ha mi Jussok lehet, valamely darab földhöz, vagy egyéb pertinentiához és placidis az itt való Catholicus Rendektől s Parochustól, placidis nem optineálhatnak, tandem per debitas Instantias superiores abbéli praentiojokat sine tamen tumultu folytathassák.

Nem különben Templomhoz tartozni szokott minden készületeket, kehelyeket, patinákat, ampullákat és egyéb akármi nével nevezhető Ezüst, Arany edényeket, Materiákat, seljem és egyéb materiákból álló öltözeteket valamelyek per manus kezekre jöhetnek adjanak úgy elő, hogy ha valamit azokból eltitkolnának, vagy elő nem adnának, vagy ezután is valaha kitudódnék, eo facto Brachio Militari ki keresni és rehabeálni, ha medio tempore distraháltatott volna is a Catholicus parochusnak Arbitriumában álljon, assecuralja e Convento a T. Pater és Catholicus Rendek a betsületes unitárius atyafiakat, hogy semmit azokból el nem vészenek se nem kívánnak, hanem praecisè azokat, melyek ezelőtt is a Catholicusoknak és Isten s templom tisztességére a régi Papista (ecclesianak) conferáltatott portékáknak ismértetnek lenni, melly Punctumokat minnyájok előtt közönséges falu Gyülésében, vagy Unitaria Religion levők minnyájan jelen létebben felolvastatván és rumináltatván, s megfontoltatván mindenekben acceptáltan és minden Clausulait rehabeálni kívánván, magunkat sponte et libere submitaltuk, melyek nagyobb erősségére, és örökös megállására adjuk ezen irásunkat mind a Nemesség, s mind a község részéről felesen subscribálván és Petsétünkkel megerősítvén. Act. S. Szent Ivany 14 Junii A. 1726.

Tamás, Mihally Déák Nob. senr. m. p., Szent-Iványi Sámuel Deák Nob m. p., Laborfalvi Pál János Benedek Nob., Szent Iványi Benke Tamás m. p., Márkos László m. p., Pro Illiteratis senr., Benke Samuel, Benke Gábor, Benke János jor., Kесе Ferencz, Kесе Balázs, Kispáll Jakab, Berde István, Berde Mihály, Berde Péter, Jó András, Temerdek Samuel, Berde Ferencz.

Hátjegyzés: Ad Gravam. 2-de.

Közli: *Dr. Boros György.*

IRODALOM

Szentmártoni Kálmán: Heraklides - Basilikos Jakob moldovai fejedelem és a magyarok. Különlenyomat a székelykereszturi unitárius főgimnázium 1929/30. isk. évi értesítőjéből. Globus-könyvnyomda. 49 l.

Szentmártoni Kálmán székelykereszturi tanár érdekes és széleskörű történelmi tanulmányok alapján írta meg Basilikos Jakob életrajzát, amelyben kimutatja, hogy ez az egyszerű görög matróz fia, kiváló képességei által, Európa különböző országaiban tett utazásai és szerzett magas összeköttetései révén, miként szerezte meg magyar pénzen és magyar katonai ügyességgel Moldova fejedelmi székét s 2 évi uralkodás után, miként vesztette el nemcsak fejedelmi székét, hanem életét is. Minket, politikai pulyafutása mellett, különösen vallási nézetei érdekelnek. Személyes ismeretség kötötte a lutheri reformáció jeles alakjához: Melancthon Fülöphöz, akivel állandó levelezésben állott. Vilnában megismerkedett Radziwil Miklós herceggel, aki a lengyel szociniánizmus főpatronusa volt. Vallási felfogására nézve egyes írók eretneknek, mások lutheránusnak, mások reformátusnak, unitáriusnak vagy egyszerűen protestánsnak mondják. Szentmártoni azt állítja, hogy unitárius volt. Nem Erdélyben lett unitáriussá, hanem Lengyelországban, Radziwil herceggel és Lismanini Ferencsel való összeköttetéseiből állapítja meg ezt, amelyet különben egyes német, sőt román források is támogatnak. De ezt igazolná az is, hogy Kotnárbán általa alapított katonai iskola igazgatója Sommer János volt, aki későbbben a kolozsvári unitárius iskola igazgatója lett, aki egyben a leghitelesebb történetírója Basilikosnak.

Ezek alapján megállapíthatjuk azt, hogy Basilikos a szó igazi értelmében vett unitárius nem lehetett, mert ő 1563-ban meghalt. Az unitárius egyház megalapítása pedig 1566-ban kezdődik. Azonban a lengyel szociniánusokkal való összeköttetéseiből az követ-

kezik, hogy tényleg ántitrinitárius volt, ami az első lépés az unitárizmus felé. Szentmártoni különben minden elismerésre méltó munkát végzett azáltal, hogy az ántitrinitárizmusnak moldovai propagandájára rávilágított s ezáltal az érdeklődésnek újabb útjait nyitotta meg.

„**A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1928/29., 1929/30. isk. évekről.**“ Közli: Gálffy Zsigmond, igazgató. Külső és belső körülmények okozták azt, hogy a kolozsvári kollégium régi, megszokott értesítője az 1927/28. isk. évről egyáltalában nem jelent meg s most is két évről egyszerre látott napvilágot és pedig a lehető legrövidebb terjedelemben. Az 1928/29. évi részben Márkos Albert röviden, de markáns vonásokban méltatja Dr. Kiss Ernő tanár munkásságát, aki ez intézetnél eltöltött 27 évi szolgálat után, 1929 január 1-én nyugalomba vonult. Nevezetes eseménye ennek az isk. évnek az, hogy miután Dr. Borbély István igazgatót az E. Főtanács teol. tanárrá választotta, helyét Gálffy Zsigmond tanárral töltötte be. Ugyancsak ez évben tértünk át a régi, kripróballt VIII. osztályos gimnáziumról az új, VII. osztályos liceumra, amely két tagozatból áll, u. m. a három alsó (gimnázium) és négy felső (liceum) osztály. Beiratkozott 197 tanuló, akik közül 14 évközben kimaradt. Az unitáriusok létszáma 119 volt. Az elemi iskolába beiratkozott 67 tanuló, akik közül 46 volt unitárius.

Az 1929/30. isk. évben beiratkozott 181 növendék, akik közül 131 volt unitárius. Az elemi iskolába beiratkozott 85, akik közül 46 volt unitárius. Az értesítő román és magyar nyelven jelent meg. Egybeállítása gondos, külső alakja szép.

Egyházközségi lapjaink. A magyar unitárius sajtópropaganda egy újabb állomásához érkezett el, egyházközségi lapjaink megindulásával. Külföldön már több évtizedes multra visszatekintő egyházközségi hirdók szolgálják az egyháztársadalmi élet számos megnyilvánulását s működésük serkentőleg és elevenítőleg hat minden megmozdulásra.

Nálunk két egyházközségi hirdó mutatkozott be mostanában két városi egyházközségünkben. Kolozsvárt már tavaly megindult Szent-Iványi Sándor lelkész szerkesztésében az „Unitárius Tudósító“, míg Brassóban Kovács Lajos lelkész szerkeszti az „Unitárius Hirdető“ címen megjelenő egyházközségi közlönyt. Úgyesen összeállított tartalmuk korán fogja biztosítani számukra a népszerűséget s egyházközségeik hiveinek elválaszthatatlan barátja és felvilágosítója lesz. Könyvmatos sokszorosításban hasonló egyházközségi tudósítót szerkesztenek és adnak ki egyházközségeik hivei-

nek tájékoztatására ifj. Lőrinczy Dénes lupény-vulkáni és Balázs Ferenc mészköi lelkészek is.

F. I.

„Jézus Én Birodalmam“. Egyházi beszédek. Irta Biró László hosszúfalui ág. h. ev. lelkész.

Móricz István könyvnyomdája Sepsiszentgyörgy 1930. 15 ives terjedelmes beszédkötet, melyet hivatását átérző és hívei lelki haladásáért és boldogulásáért lelkesedő hív lelkipásztor adott a nagyközönség elé. A mi magyar kisebbségi faji életünk küzdelmes egyházi törekvéseinek megnyilatkozása igen sok tekintetben ez a kötet egyházi beszéd. Eltekintve egynéhány dogmátikus izű és vonatkozású beszéd-től (Isten szövetségkötése. Jóvatételi kérdés a világtörténelemben stb. című beszédek), a java része a mi mai korunk embereinek meghallgatására alkalmas igehirdetés.

Minden beszédében rámutat a mai egyházi élet belső tartalmának szükséges meg- és átélésére s igen helyesen mutat rá több beszédében arra a való tényre, hogy fennmaradásunk és jövőnk csakis egyházaink keretében történhetik.

Sajnos az író, illetve az igehirdető is fájdalmasan látja és tapasztalja — ami közös fájdalmas tény —, hogy híveink nagy többsége nem igen akarja megérteni, annál kevésbé élni ezt az áldozatos egyházi életet, de azért népünknek ilyen irányú biztatása, serkentése nem szünetelhet már csak a jövő nemzedék szempontjából sem.

Az a lelkipásztor teljesíti helyesen és evangéliumszerűen feladatát, aki a szószéket nem zárja el a való élettől, hanem kapcsolatba hozza.

Biró László ilyen lelkipásztornak mutatkozik igehirdetése alapján, ezt mutatják „Keressétek az Urat“, „Képmutatás nélkül való hit“, „Amire a természet tanít“ című beszédei.

Hogy mennyire komolyan és lélekből fogja fel lelkészi hivatását, ezt — őt nem ismerve — abból következtetem, hogy lelkészi konferencián tartott „Viseljetek gondot magatokra“ című beszédében minden tétovázás nélkül rámutat arra, hogy a gyülekezeti élet sokat felpanaszolt eredménytelenségének igen sok tekintetben az az oka, hogy a lelki pásztorok nem fordítanak elég gondot magukra, nincs újjászületésük, önálló tiszta lelki életük, sokan a papi palástot is csak azért veszik vállukra, mert kenyeret jelent.

Kivánjuk, hogy legyen eredményes lelkéstartásunk fáradságos szellemi és anyagi áldozatos munkája.

i. j.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Unitárius Irodalmi Társaság a folyó évi 3-ik felolvasó ülését Kolozsvárt február 26-án tartotta az unitárius kollégium dísztermében, a termet zsufolásig megtöltött hallgatóság előtt. *Dr. Ferenczy Géza* elnöki megnyitója vezette be, melyet folyóiratunk jelen számában egész terjedelmében közlünk. *Dr. Varga Béla* „Individuálizmus és unitarizmus“ címen tartott mélyen szántó felolvasást, melyet közelebről szintén közölni fogunk. *Ürmösy Károlyné* kedves, hangulatos verseit olvasta fel *Szabó Jolán* nagy tetszés mellett. *Deák Ferenc* „A tejút rendszere“ címen széles tudással, érdekes fejtegetés közben ismertette a csillagok végtelen világát s rámutatott arra, hogy ennek tanulmányozása a tiszta erkölcs magaslataira és a világokat bölcsen kormányzó Isten hitére emel. Végül *Gyallay-Papp Domokosné* szépen csengő, iskolázott hangján előadott kedves énekszámával gyönyörködtette a hálás hallgatóságot, amelyet *Ütő Mária* kísért zongorán precíz játékával.

Egy kis statisztika. *Az erdélyi magyar unitáriusok száma* az utolsó tíz esztendőben a következő hullámzást mutatta: 1919-ben a számuk 73.705 lélek. A következő évben számuk valamit nő: 73.903; 1921-ben az apadás még alig észrevehető: 73.852, de a következő évben eléri mélypontját 68.716 lélekkel, ami a Magyarországra repatriáltak nagy tömegével magyarázható. Ettől az időtől kezdve megindul a lassú gyarapodás, amelyik csak 1926-ban mutat valamelyes visszaesést, de a következő évben a gyarapodás ismét megindul s lassan növekszik. 1929-ben a hívek száma: 72.700 lélek, amely szám dacára a repatriálás következtében bekövetkezett elég nagy veszteségnek, csak 1005 lélekkel kevesebb a tíz évvel ezelőtti kimutatásnál. Kisebbségi sorsunk első tíz esztendejében 1919. és 1928. között, a születések száma 18.488, míg a halálazásoké 12.569 lélekkel, ennél jóval kevesebb volt. — *Az erdélyi magyar unitáriusok iskolai szervezete* a következő képet adja:

Az elemi iskolák száma 1919-ben 28, 1929-ben 37. 1919-ben két polgári iskola működött, míg 1929-ben egy sem. A liceumok (főgimnáziumok) száma 1919-ben és 1929-ben egyaránt 2. Teológiai akadémiaja megmaradt sőt a tanszékek számának gyarapodása örvendetes fejlődésnek könyvelhető el. Az elemi iskolákban 1929-ben 53 tanerő működik, akik a 37 elemi iskolában 1630 gyermeket részesítenek oktatásban. 1919. és 1929. időközben 65 végzett teológiai akadémiai hallgatót neveztek ki rendes lelkésznek. — Az erdélyi magyar unitárius egyház ingatlan vagyona szintén nagy változáson ment keresztül. Az imperium változásakor a magyar unitárius egyháznak 17.916 hold 875 □ öl ingatlana volt, melyből 6965 hold 1207 □ öl az egyház-egyetemé, 10.950 hold 1268 □ öl pedig az egyházközségek tulajdona volt. A kisajátítás, amelyik az agrárreform folyományaként következett be, úgy az egyetemes egyház, mint az egyes egyházközségek vagyonát alaposan megapasztotta. Az egyetemes egyház ingatlanaiából 6285 hold 1259 □ öl (90·2⁰/₁₀), az egyházközségeiből pedig 5103 hold 1085 □ öl (46·6⁰/₁₀), összesen 11.389 hold 744 □ öl (63·6⁰/₁₀) esett az agrárreform áldozatául. A törvény különösen az iskolai alapítványokat s ezek között is elsősorban a Berde-alapítványt érte súlyosan, melynek rendeltetése az volt, hogy naponta 200 középiskolai tanuló ételmezését biztosítsa az u. n. Berde-cipóval. Ebből a közel 1400 hold terjedelmű alapítvány-ingatlanból mindössze 2 hold belsőséget hagytak meg. A többit teljes egészében kisajátították. Az agrárreform után megmaradt 6527 hold 131 □ öl ingatlanból 679 hold 1548 □ öl az iskolafenntartó egyetemes egyházé, az egyházközségeknek pedig 5847 hold 183 □ öl ingatlana maradt meg, beleértve a művelhető földeket, erdőket és egyéb művelési ágakat, udvart, kertet, szőlőt, cintermet, temetőt, terméketlen területet, nádist stb. Az agrártörvény szerint járó földilletményből mindössze 4 egyházközség részesült. Ezek együttesen 28 hold 600 □ öl művelhető földet, 5 hold erdőt és 3 hold temetőterületet kaptak. — *Külföldi látogatások száma* 1919. és 1929. közötti időszakban meglehetősen nagy. Az egyházat 15 látogató kereste fel s ez a szám körülbelül egyformán oszlik meg a hivatalos és a baráti magánlátogatások között. A magyar unitárius egyház is több alkalommal képviseltette magát, az erdélyi magyar unitarizmusmal kapcsolatban álló konferenciákon és összejöveteleken. (A statisztikai adatokat az Erdélyi magyar évk., szerk. dr. Sulyok és dr. Fritz foglalja magában). F. J.

Carolina Resolutio. Március 21-én 200 éve múlt, hogy III. Károly kiadta hirhede vált egyházpolitikai szabályrendeletét, amely Carolina Resolutio néven ismeretes. Ebben a rendeletében a magyar protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát, a fennálló törvények ellenére, korlátozta s csak az u. n. ártikuláris helyekre szorította. Megtiltotta a protestáns hitre való áttérést. Kötelezte a protestáns hiveket a katolikus ünnepek megtartására s a hivatalnokokat a kath. módon való eskütételre. A rendelet célja az volt, hogy a protestánsokat megtörje. Azonban éppen az ellenkező eredményt érte el. Összetartásra buzdította, erőik kifejtésére sarkalta és nagyszerű akcióképességet teremtett közöttük. Így fordítja az isteni gondviselés jóra azt, amit az emberi gyarlóság és elfogultság elront. Így lesz a szenvedés és megpróbáltatás a magasabb lendület rugója s a jobb és nemesebb életnek a kiindulása.

Gordon Sándor, az angliai unitárizmus egyik vezetője, kiváló egyháztörténész, Manchesterben 1931 február 21-én meghalt. A kilencven esztendőit élt öreg tudós barátja volt az erdélyi unitáriusoknak. Már mint lelkész érdeklődött sorsunk iránt s 1879-ben Dávid Ferenc halála háromszázados emlékére Székelykeresztúron tartott zsinati ünnepeken részt vett, több egyházközséget meglátogatott, lelkészeinket és népünket igyekezett megismerni és szeretetébe fogadni. 1889—1911 között a manchesteri unitárius teológiai akadémia vezető tanára volt s ebben az időben fejtette ki legnagyobbarányú egyháztörténetírói munkásságát. Egyik legjobb ismerője a XVI. és XVII. század unitárius irodalmának s érdeklődését főként a két Socinus és Servét kötötte le, akikről kiváló monográfiái jelentek meg. Munkái közül felemlítjük a következőket: *Heresy: Its Ancient Wrongs and Modern Rights in these Kingdoms, Freedom after Ejection; The Cheshire Classis; Milton on the Son of God and the Holy Spirit; Heads of English Unitarian History; Adresses Biographical and Historical; stb.* Folyóiratunknak is munkatársa volt és 1887 és 1893 között több igen érdekes levélben világította meg az angliai egyházi élet nevezetesebb eseményeit. Az 1928-ban tartott püspökbeiktató egyházi főtanácsi gyűlésünkre, agg kora miatt, nem jöhetett el, de egy megleghangú levélben, amelyik az Unitárius Közlöny-ben jelent meg, köszönte meg a meghívást s biztosított meg nem szünő rokonszenvéről. Munkássága és érdemei fogják őrizni emlékezetét.

F. J.

Modern, idegen nyelvek a magyar középiskolákban.

A magyar Országos Közoktatási Tanács a modern, idegen nyelvek középiskolai tanításának a reformálásával foglalkozva, az alábbi megállapításokat tette: Az angol, francia, német és olasz nyelvek közül az angol nyelv iránt nyilvánul a legnagyobb érdeklődés a diákok körében. Ezt tanulják a legkönnyebben és legsikeresebben. Különösen a protestáns intézetek választották kötelező nyelvként az angolt. Ezt az eredményt annak tulajdonítja a Tanács, hogy az angol nyelv grammatikája könnyű s hogy az ezt tanító tanárok kitűnően vannak képezve. Népszerűség tekintetében második helyen az olasz nyelv áll, aminek azt a magyarázatát adja a Tanács, hogy a latin nyelvtudás megkönnyíti az olasz nyelv tanulását s tanárai is jórészt a fiumei tanárok közül kerültek ki, akiknek nagy gyakorlatuk van e nyelvben. A franciát korábban is tanították a reáliskolákban, de újabban tért hódít a gimnáziumokban is. Azonban itt nagy nehézséget okoz az, hogy kevés a megfelelően képzett tanerő. A német aránylag a legnehezebb a diákság számára. A német kiejtés nehéz az alföldi magyarnak. Emellett grammatikája komplikált. De hiba az is, hogy e nyelv tanítása túlságosan irodalmi és tudományos, ami fárasztó az ifjúságra. Azért azt javasolja, hogy a Lessing- és Herder-féle nehéz olvasmányok helyett inkább a Gerhardt Hauptmann, Richard Dehmel, Reiner Maria Rilke írásait olvassák.

Az U. I. T. pályázatai. Az Unitárius Irodalmi Társaságnak a megelőző számunkban közölt pályázatára, különösen János Zsigmond élet- és jellemrajzának a megírására, ismételten felhívjuk olvasóink szives figyelmét.

A pápa és a rádió. XI. Pius pápa, aki annyi tanujelét adta annak, hogy a modern kor tudományos és technikai fejlettsége iránt megértő rokonszenvvel viseltetik, február 12-én, megkoronázásának kilencedik évfordulóján, a rádió útján latin nyelven 12 percig tartó szózatot intézett a világhoz. Szózatában először a papokhoz és szerzetesekhez beszélt, akiket hivatásuk teljesítésére buzdított. Üdvözlétét küldötte a világiaknak és azoknak, akik a katolikus egyház kebelén kívül élnek. Szólt a kormányzókhöz és az alattvalókhöz, a szegényekhez és a gazdagokhoz, a munkásokhoz és a munkaadókhöz. Az egész történelmi jelentőségű beszédet a béke és szeretet szelleme hatotta át.

Bolsevizmus és kereszténység. Seraphim, Szovjetországból kiüldözött görög keleti püspök, Budapesten a Társadalmi Egyesületek Szövetségében nagy érdeklődéssel kísért előadást tartott a bolsevizmus és a kereszténység viszonyáról, melyben többek között ezeket mondotta :

„Bolsevizmus és kereszténység sohasem köthetnek kompromisszumot. A forradalom kezdettől fogva, mint ateista akció lépett sorompóba. Megnyerték maguknak a kifogásolható embereket az egyházak körében, hogy ezek útján keltsenek visszavonást és erősítsék az egyházellenes propagandát. Az egyházra olyan adókat róttak ki, amelyek alatt össze kellett roppannia. S rövidesen megkezdődtek a templomrablások, a komédiás farsangi felvonulások, amelyekkel neveltségessé akarták tenni a papságot.

1929-ben kezdődött a kiméletlen egyházirtás. Lehetetlenné tették azt, hogy az egyházhatóságok papjaikkal és ezek hiveikkel érintkezhessenek. A bibliát és a vallásos iratokat összegyűjtik és nyers papírrá dolgozzák fel újból. Tizennégyezer templomot zárt be eddig a szovjet s a még meglevő templomokba sem mernek bemenni a hívők, nehogy a „veszedelmes“ ájtatoskodók listájára kerüljenek. A papi rendet kiméletlenül üldözik. Jelenleg 197 püspök ül börtönben s a vértanuk száma felbecsülhetetlen. A szovjet-orosz veszedelem valamennyi keresztény ország életét fenyegeti s az orosz egyházak szenvedése Európa keresztény közvéleménye felé kiált. Bizom abban — mondta Seraphim püspök —, hogy az orosz nép fel fog ébredni és mi csak együttérzést, morális összhangot, erkölcsi szolidaritást és közös imádságot kérünk Európa kereszténységétől.

A kommunizmus — fejezte be előadását az archimandrita — semmiesetre sem eredményezett az emberiség számára maradandó értékeket, ellenben megsemmisítette az ember személyi szabadságát és demoralizálta a néptömegeket. Ezidő szerint semmi remény sincs arra, hogy a bolsevista rendszer keretében bizonyos egészségesebb evolúció menjen végbe és így az emberiség közös érdeke, hogy mielőbb megteremtse az antibolsevista, vallásos és ideális alapon álló, egységes, nacionalista frontot az orosz vörös uralom ellensúlyozására, helyesebben : végleges letörésére.“

Indiai vallások Amerikában. Eddig annyira uralkodott a kereszténység a nyugat (Európa és Amerikák) fölött, hogy újabban meglepetéssel szemléljük, hogy a keleti vallások, különösen a

hinduké, kezd tért hódítani nyugaton. Most jelent meg Wendell Tamás könyve: „*A hinduizmus meghódítja Amerikát.*“ Ebben rámutat, mily nagy munkásságot fejtenek ki a hindu társulatok. 1894-ben a Vallások Világparlamentjében, Chicagóban, megjelent volt és felolvasást tartott Yivekamanda Swami, aki Ramakvishna, hindu szent tanítványa volt. A parlament után Amerikában maradt és kezdette tanítani a Vedanta-filozófiát s megalakította a Vedanta Társulatot. A tiszta hinduizmust tanította. Ma is csak mintegy kétszáz követője van. Egy másik, a Jogada Társulat 1920-ban alakult. Alapította Jogananda Swami, aki szintén egyik valláskongresszusra ment át. Ő már alkalmazkodott az amerikai ízléshez és felfogáshoz. Használta a keresztény bibliát, hirdetéseket bocsátott ki. Az önmegtágadást és az önmegvalósulást tanítja. Gondja van az anyagiakra is, hirdeti az általános boldogulást. Ma már huszonötezer követőt számlál. Ezenkívül a theozófusok, a Christian Science s hasonlók is terjesztik a keleti filozófiát nyugaton.

A szenvedők vigasztalása. Egy fiatal német protestáns lelkes, aki feleségét korán elveszítette, a szenvedőket vigasztaló hivatalt állított fel. Ahol valamely sorscapás vagy szerencsétlenség történik, ott azonnal megjelenik, hogy a könnyeket letörölje. Nemcsak élőszóval, hanem vigasztaló füzetekkel is igyekszik hitet önteni a kétségbeesett lelkekbe. Fáradtságáért még köszönetet sem fogad el.

Harc a ponyvairodalom ellen. A magyar Közművelődési Tanács ankétot rendezett, hogy miképpen lehetne a ponyvairodalom ellen a leghatásosabban védekezni? Az ankéton az a vélemény alakult ki, hogy a ponyvát leghatásosabban erős konkurenciával lehetne csak kiirtani. Ebből a célból tanulságos, erkölcsnemesítő vagy bármilyen hasznos célzatú, de izgalmas és érdekfeszítően megírt művek sorozatát kellene olcsó áron a piacra zudítani. Célszerű volna híres utazók kalandjait megírni, mulatságosan érdekfeszítő történeteket adni a cserkész életről. Jó szolgálatot tenne a fantázia izgatására a technika legújabb vívmányainak, főként jövő lehetőségeinek regényes leírása. Szóval a ponyvát a maga külsőségeivel, de nemes belső eszközökkel lehetne lehengerelni.

A biblia elterjedése. A biblia ma 639 nyelvre van lefordítva s egyike a világ legkeresettebb könyveinek. A múlt év folyamán 48 millió bibliát adtak el, 8 millióval többet, mint 1929-ben.

Gyász hírek. *Dr. Nagy Zoltán* március hó 5-én hosszas szenvedés után, 64 éves korában, Kolozsvárt meghalt. Nagy Lajos kedves emlékéü tanárunknak volt a fia, akitől köztiszteletben álló nevet és szép vagyont örökölt. Mint ügyvéd, általánosan ismert tagja volt Kolozsvár társadalmának. Az utóbbi időben megbillent gazdasági egyensúlya. Előbb repatriált Magyarországra, azután anyagilag teljesen leromolva, visszajött Erdélybe, ahol élete végén valósággal barátai nemeslelkűségéből élt. A halál megváltotta szenvedéseitől. Nyugalma legyen csendes. — *Sándor Gergelyné szül. Sándor Eszter*, életének 75-ik, házasságának 54-ik évében, hosszas szenvedés után, március 6-án Oklándon elhunyt. Egy nemes lélek, egy övéiért élő édesanya távozott el vele e földről, aki életében csak szeretni és megbocsátani tudott. Hét élő gyermeke mellett férje: Sándor Gergely ny. lelkész és az unokák serege áldja emlékét. — *Özv. szentábrahámi Lőrinczy Dezsőné szül. Kendeffy Anna*, polg. isk. tanár neje, március 19-én Magyarzsomboron, 68 éves korában, csendesen elhunyt. Egy melegkedélyű nő, egy gyöngéden szerető édesanya követte 12 évi özvegység után férjét a halhatatlanság hazájába. Porait hálás gyermekei Kolozsvárra szállították, ahol férje mellé helyezték örök nyugalomra. Lőrinczy Géza tanár és Lőrinczy Zoltán egyházi számvevő édesanyjukat gyászolják az elhunytban. Emléke áldott, nyugalma csendes legyen! — *Street I. Kristóf*. A magyar unitáriusoknak ez a melegszívű barátja, aki Egyházi Főtanácsunknak is tiszteletbeli tagja volt, február 14-én Londonban váratlanul elhunyt. Egyike volt az angol unitáriusok legmunkásabb és legtekintélyesebb lelkészeinek, aki 41 évet töltött tényleges szolgálatban. Amikor, 1920-ban, nyugalomba vonult, a scheffieldi tekintélyes gyülekezet, amelynek utoljára papja volt, tiszteletbeli lelkipásztorrá választotta. Azonban nyugalomba vonulása után is állandóan apostolkodott. Különösen sokat fáradozott a két angol unitárius szervezetnek: a Britt és Külföldi Unitárius Társulatnak és a Nemzeti Konferenciának az egyesítésén. Mindkét egyesületben elnöki tisztet is viselt. Fáradságát siker koronázta, mert a két egyesület General Assembly néven csakugyan egyesült. Széleskörű irodalmi munkásságot fejtett ki, ameyről részletesebben fogunk beszámolni.

Nyilvános nyugtázás

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta az alábbi fizetések történtek:

Konopi Kálmánné (1930) 300, Dr. Demeter Attila (1929 részlet) 100, Dr. Elekes Domokos (1927—28 részlet) 300, Dr. Elekes Dénes (1922—27 részlet) 300, Dr. Fazakas Miklós (1929—30) 600, Gálfalvi Sámuel (1930) 250, Péterfi Albert (1929—30) 600, Szentmártoni Kálmán (1930) 300, Lőrinczi Miklós (1925—26) 300, Ifj. Kádár Lajos (1930) 300, Fogaras (1925—1930) 850, Patakfalvi Zsigmond (1930) 300, Ürmösi Kálmán tbiró (1927—29) 560, Dr. Csutak Mihály (1930) 300, Dr. Jancsó Ödönné (1930) 200, Dr. Boros György (1930) 300, Ormai Kálmán (1930) 300, Dr. Gspann Károly (1930) 300, Dr. Ferencz Aron (1928) 200, Dr. Rozenberger Mór (1930) 300, Gyergyay Árpád (1930) 300, Pálffy László (1930) 300, Dr. Ferencz József (1929 részlet) 200, Dr. Mikó Lőrincz (1930) 150, Dr. Mikó Imre (1930) 300, Mózes Károly (1930) 300, Dr. Váradi Aurél (1930) 300, Dr. Kauntz Józsefné (1930) 150, Unitarian School Berkeley (1931) 320, Németh István (1930) 300, Shakirov Sebestyén (1930) 300.

Tisztelettel kérem úgy a hátralékos díjakat, valamint az 1931. évre szóló előfizetési díjakat.

Kolozsvárt, 1931. április hó 1.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

